

kások bérmozgalmának egyik irányítója. 1939 augusztusától mint a Szaktanács Végrehajtó Bizottságának tagját, Zentai Vilmos-sal együtt bevonták a párttitkárság munkájába is. 1944-ben, a német megszállás idején összekötő szerepet töltött be az SZDP, a szakszervezeti mozgalom és a Magyar Front között. 1945 után az SZDP Ideiglenes Intézőbizottságának tagja, valamint a fővárosi vb és községi frakció intézőbizottságának tagja lett.

1945. június 24-én került az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, 1945. november 4-én Baranya és Tolna vármegye közös nemzetgyűlési képviselőjévé választották. 1948 áprilisáig nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, a közjogi és alkotmányjogi bizottság tagja. 1945. január 23-tól 1948-ig Budapest alpolgármesteri tisztét töltötte be. Figyelme a város tulajdonában levő közüzmek működésének biztosítására, fejlesztésére, a tandíjmentes oktatás megszervezésére, a fővárosban levő szabad földterület kiskerti megművelésének megszervezésére

terjedt ki. 1945-től a Budapesti Nemzeti Bizottságnak is tagja. 1946-tól a Városi, Vármegyei és Községi Alkalmazottak Országos Szövetségének (VAOSZ) elnöke. 1948-ban lemondott minden tisztségéről, és 1948-tól 1951-ig a Kőbányai Téglagyár kereskedelmi igazgatójaként, vállalatvezető-helyettesként dolgozott. 1952. május 2-án az ÁVH letartóztatta. November 27-én a Pest Megyei Bíróság Járási Tanácsa – koholt vádak alapján, háborús bűntett miatt, miszerint a fasiszta rendőrség besúgója volt – nyolcévi fegyházbüntetésre ítélte, s ezt az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1953. november 17-én jóváhagyta. Az Elnöki Tanács kegyelmi határozatával 1955. augusztus 19-én szabadult. 1956-ban rehabilitálták, majd nyugdíjazták. 1956. november 2-án a Fővárosi Nemzeti Bizottság elnökévé választották, s megbízták a főváros alpolgármesteri tisztének ellátásával.

Kádár Zsuzsanna

BÍRÓ DEZSŐ

Budapest, 1880. szeptember 15. – Budapest, 1932. május 10.

Halász Alfréd azt írta róla egy évvel a halála után, hogy a humort képviselte a szocialista irodalomban. „Korszakos volt működése” – írták halálának tizedik évfordulóján. Ha a *Népszava* egykori számait olvasgatjuk, igazolva látjuk a megállapításokat.

Kitanulta a könyvkötőmesterséget, két évig Németországban valcott, és ott kapcsolódott be a munkásmozgalmába. 1903-ban hazahívták, hogy a *Népszavánál* dolgozzon. Huszonkilenc évig a lap alkalmazottja, majd a kiadóhivatal vezetője. A *Népszava* napilappá alakulásának első percétől azon munkálkodott, hogy az újság „nagy és erős legyen”. Mai szemmel sem tűnik kis feladatnak az a munka, amellyel eladhatóvá,

színessé tette a *Népszavát*. Meg kellett szerveznie a lapterjesztést is, mely hallatlan ügyességet, ötletességet követelt. A kiadóhivatal szervezetét is kialakította, s önálló vállalkozássá fejlesztette.

Kiadói munkája mellett tovább tevékenykedett a könyvkötőmunkások szakszervezetében. Kiemelkedő teljesítményt nyújtott az akkor erősödő és mind általánosabbá váló árszabály- és bértárgyalásoknál. A munkáltatók egyenlő partnernek tekintették őt, a „gyors vitázót”, a szakmailag felkészült, munkahelyi tapasztalatokkal rendelkező vezetőt. Rendszeresen ott volt a műhelyterkezeteken. A Könyvkötők és a Rokonszakmabeli Munkások és Munkásnők Szakszer-

vezetéknek 1901–1903-ban ellenőre, 1912–1919 között, majd 1923–1926 között alelnöke. 1926-ban megválasztják elnöknek. A *Könyvkötők Lapja* felelős szerkesztője. 1917-ben küldött a berni nemzetközi szakszervezeti konferencián. 1919 februárjában a II. Internacionálé berni konferenciájára Kunfival együtt utazik, ahol a béke kérdéseit tárgyalták.

A polgári demokratikus forradalom idején a népőrség szervezője. Hamarosan 600 katonaviselt munkás jelentkezett, s Bíró ötven őrzőjratot szervezett belőlük. Igazságszerzetéstől vezérelve utóbb a forradalmat megvédelmezte a rágalomtól. *Volt-e rend az októberi forradalomban?* című cikkében írta: „A tömegek úgy jöttek ki az utcára, minthogyha nem is a lövészárokból, hanem közvetlenül a parlamentből vonultak volna ki az utcára.” Megszervezték a személyi és a vagyonvédelmet. A Tanácsköztársaság idején rövid ideig a Vörös Őrség népbiztosa, a testnevelési ügyek direktóriumának tagja volt.

A kommün bukása után emigrálni kényszerült. Bécsben a *Jövő* című lap kiadását, terjesztését szervezte. Három és fél évi távollét után tért vissza Magyarországra. Ismét elfoglalta régi helyét a *Népszavánál*, s egyben a lap sportrovátát is vezette. Színesen számolt be a szívéhez közel álló munkás testedző egyesületekről, a kisegyesületek munkájáról. Szenvedélyes szószólója és szervezője volt a tömegsport megteremtésének.

Volt a Magyar Labdarúgó Szövetség alelnöke, a budapesti Labdarúgó Alsószövetség társelnöke. 1926-ban öt évre eltiltották e tisztségeinek viselésétől, ám a fellebbviteli tárgyaláson rehabilitálták. A Munkás Testedző Egyesület elnökeként is tevékenykedett. A kis kluboknak, a munkássport-egyesületeknek külföldi találkozókat, versenyeket is szervezett. Ott volt edzőmeccseiken, a munkáscsapatok körmérkőzésein, a munkások mezei bajnokságain. Az utóbbin a *Népszava* nevében Bíró Dezső ajánlotta fel a legjobbaknak a könyvjutalmakat a világirodalom legszebb termékeiből: „Lássák, tudják: melllettük vagyunk, magunkénak valljuk őket.”

1925-től a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságnak és a Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvény Társaság (BESZKÁRT) igazgatóságának tagja haláláig. Ezt a megbízatását is maximálisan teljesítette. A közgyűlésben tartalmas s ugyanakkor színpompázóan humoros felszólalásokat tartott, a *Népszavába* cikkeket írt az e területen tapasztalható visszaélésekről. Különböző okokkal és ürügyekkel többször indítottak ellene sajtópereket. Fővárosi képviselőként felkarolta a köztisztasági munkások munkahelyi és lakásviszonyainak gyors és alapos korszerűsítését. Kiváló szervező-képességénél talán önzetlen, segítőkész ügybuzgalma volt nagyobb.

Lux Judit

BÍRÓ MIHÁLY

Budapest, 1886. november 6. – Budapest, 1948. november 30.

Tanulmányait a budapesti Markó utcai Főreáliskolában, majd az Iparművészeti Iskolán végezte. Korán megmutatkozó tehetsége révén főiskolai ösztöndíjjal nyugat-európai tanulmányokat folytathatott. 1909-ben Londonban kapcsolatba került C. R.

Ashbeével, és belépett annak iparművészeti stúdiójába. Munkáival több pályadíjat nyert. Bátyja, Bíró Dezső, az MSZDP Világosság kiadójának vezetője révén került kapcsolatba a szocialista mozgalommal, melynek nemzetközi vonatkozásait is meg-

ismerte utazásai során. 1910-ben kapta meg első hivatalos grafikai megbízását az MSZDP-től, és csakhamar a párt hivatásos grafikusa lett. *Itt az írás* című, a *Népszavát* népszerűsítő plakátján 1911-ben jelent meg hatalmas vörös kalapácsot tartó férfiakja, amely később a párt emblémája lett.

1914-ig művészi karrierje töretlenül ívelt, plakátjai nemzetközi elismerést is hoztak számára. Az első világháború kitörésekor bevonult, és a déli hadszíntérre vezényelték, ahonnan 1918-ban főhadnagyként, de súlyos betegen tért haza. Harctéri emlékeit grafikai lapokon örökítette meg. A háború ellen tiltakozó plakátjai tovább növelték népszerűségét, és a Tanácsköztársaság kikiáltása után számos hivatalos megbízást kapott. Tőle származik a magyar szocialista nőmozgalom szimbólumának képi megfogalmazása, de a Gyermekbarátok Szövetségének propagandaplakátját is ő tervezte.

A Tanácsköztársaság bukása után emigrált, és bár számos megrendelést kapott mind az osztrák, mind a német szociálde-

mokrata párttól, a hazájától való távollét művészi válságba sodorta. A fehérterror ellen készített grafikai sorozatát személyesen Horthy Miklós sosem bocsátotta meg a művészeknek, így az MSZDP vezetőinek kísérlete, hogy kieszközöljék Bíró hazatérésének engedélyezését, eredménytelen maradt.

Bíró Mihály hosszú hányattatások után Párizsban élte át Franciaország német megszállását, ahol fogságba, majd betegen kórházba került. A háború után a demokratikus Magyarország vezetői, a szociáldemokraták indítványozására, hazahívták, és művészetének elismeréseként főiskolai tanári katedrát ajánlottak fel neki. 1947 tavaszán súlyos betegen tért haza, alkotni már nem tudott. Kora magyar plakátművészetének egyik legnagyobb hatású alkotója volt. Buchinger Manó szerint Bíró Mihály „plakátjainak propagandaerejét úgy lehetne jellemezni, hogy egy-egy rajza még a Bokányi óriási hangját is túlharsogta”.

Kővágó Sarolta

BOKÁNYI DEZSŐ

Pest, 1871. február 11. – Szovjetunió, 1940

Kőfaragó, a magyarországi szociáldemokrata mozgalom legnépszerűbb, iskolateremtő szónoka. 1886-ban lépett be a kőfaragók szakegyletbe. Hamarosan a szaklap munkatársa, majd az egylet tekintélyes vezetője lett, ezért feketelistára került, s szakmájában – amelyet egyébként művészi fokon gyakorolt – nem számíthatott foglalkoztatásra. 1891-től hivatásos szociáldemokrata funkcionárius, a népgyűlések leggyakoribb előadója lett. Szónoki stílusának számos követője akadt Garbai Sándortól Szakasits Árpádig. Barokkos fordulatokban gazdag beszédeit gyakran Kossuth Lajos teljesítményéhez hasonlították. Retorikai képességét

a hatalom gyakran honorálta államfogház-zal. Fénykora a századforduló idejére esett: különösen nagy érdemei voltak abban, hogy a szociáldemokrácia tömegmozgalommá vált Magyarországon. Emlékezetes beszédet mondott az 1903-as kongresszuson a pártprogramról. 1894 és 1919 között folyamatosan tagja volt az MSZDP vezetőségnek és delegátusa valamennyi pártgyűlésnek. Több ízben képviselte pártját a II. Internacionálé kongresszusain és más nemzetközi tanácskozásokon.

Az önmagát szakadatlanul művelő, több nyelven is olvasó, a kultúra és különösen a művészettörténet iránt érdeklődő ember

alaposan ismerte a marxizmus elméletét, és tájékozott volt kora szociáldemokrata irodalmában. Magyarra fordította Marx, Engels és August Bebel több művét. 1896-ban ő rendezte sajtó alá, s részben fordította is a *Kommunista Kiáltvány* első magyar kiadását. Tőle származik a *Kiáltvány* híres csatakiáltásának tömör, ám pontatlan magyarázata: a „Világ proletárjai, egyesüljetek!”

A századforduló után a megerősödő, szervezetenként konszolidálódott munkásmozgalom hétköznapijai immár a szervezőmunka robotosait igényelték, s Bokányi a fiatalabbak számára a romantikus hőskor némileg idejétmúlt figurájának számított. A párt életében bizonyos mértékig háttérbe szorult – energiáit ezekben az években a szakszervezeti szervezőtevékenység, illetve a munkásbiztosítás ügyei kötötték le. Jelentős szerepe volt az építőipari szakmák munkásegyleteit tömörítő szövetség, a MÉMOSZ megalakításában 1903-ban. Már a kilencvenes évektől tisztviselője volt a kőfaragó ipartestület betegsegélyzőjének, s 1907-től aligazgatója lett a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztárnak.

A századelő fel-fellobbanó pártvitáiban állásfoglalásait a pártegység mindenekfeletti védelme határozta meg. Noha bizonyára érzékenyen érintette, hogy Garami Ernő generációja tartózkodóan viselkedett vele szemben, távol tartotta magát minden ellenzéki szerveződéstől, sőt azok ellen gyakran igen keményen lépett fel.

Az első világháború éveiben, nagyjából 1916/17 fordulójától, ismét az erőgyűjtés szakasza kezdődött a magyar munkásmozgalomban, s megint szükség lett a szórokra, hogy megnyerje, nevelje az újonnan csatlakozókat. Felszólalt a háború kitörését követő első legális május elsejei ünnepségeken, lázas betegen köszöntötte 1917. no-

vember 25-én az Iparcsarnok előtti nagygyűlésen az orosz forradalmat. Jelentős szerepet vállalt az 1918/19-es polgári demokratikus forradalomban is. 1918 novemberében a Munkástanács képviselőjeként tagja volt a Károlyi Mihály vezette belgrádi fegyverszüneti delegációnak, szónoka az 1918. november 16-i népgyűlésnek, amelyen kikiáltották a népköztársaságot. Az ország területi integritásának védelme érdekében elvállalta az Országos Propaganda-bizottság irányítását. Szakszervezeti vezetőként híve volt az építőipar legalább részleges szocializálásának, de élesen ellenezte a kommunisták tevékenységét. A Vix-jegyzék változtatott felfogásán. A megváltozott helyzetben elfogadta az MSZDP és a KMP egyesülését, munkaügyi népbiztosként tagja lett a Tanácsköztársaság kormánynak, és az intervenció megindulása után egyúttal a Vörös Hadsereg III. hadtestének parancsnoka is lett. A Tanácsköztársaság megdöntése után nem emigrált. Rövidesen letartóztatták, majd az ún. népbiztosperben halálra ítélték. Fogolycsere útján került 1922-ben Szovjet-Oroszországba, s ott közreműködött a munkásbiztosítás megszervezésében. Részt vett – immár kommunista-ként – a Nemzetközi Vörös Segély és a magyar emigránsszervezet, illetve a moszkvai rádió magyar adásának munkájában. A mikrofon előtt visszhangtalanul szónokló idős ember magányos, tragikus alakját Sinkó Ervin idézte fel emlékirataiban.

A harmincas évek végének ún. tisztogatási hulláma során koholt vádak alapján Bokányit is letartóztatták. Állítólag börtönkórházban hunyt el, halálának helye és pontos ideje ismeretlen.

Kende János

BÖHM VILMOS

Budapest, 1880. január 6. – Stockholm, 1949. október 28.

Műszerész, szociáldemokrata politikus. Csehországból bevándorolt édesapját korán elvesztette, s árvaházban nőtt fel. Igen fiatalon került kapcsolatba a szocialista munkásmozgalommal, s egyik első szervezője lett az ifjúságmozgásoknak. Miután kitanulta a kor egyik elit szakmáját, az írógépműszerészséget, s megtette a szokásos nyugati szakmai tanulmányutat, azaz valcolt, magánúton leérettségizett. Katonai szolgálata idején tiszti vizsgát tett, majd egy nagy amerikai írógép-forgalmazó cég vezetőjeként dolgozott. Az alakuló polgári karriert hagyta ott, hogy állást vállaljon a vasasszakszervezetben. A szövetség budapesti csoportjának elnökhelyettese, a műszerész szakosztály vezetője, a szakszervezet vezetőségének tagja volt. 1909-ben a szaklap hasábjain feltűnést keltő vitát folytatott Szabó Ervinnel a szindikalizmus és a szociáldemokrácia viszonyáról, illetve ezzel összefüggésben Szabó Ervin Marx-interpretációjáról. A párt elméleti folyóiratában, a *Szocializmusban*, szakszervezeti és szociálpolitikai periódikákban rendszeresen publikált különféle munkaügyi témájú cikkeket. 1913-tól tagja az MSZDP vezetőségének, s egyik szervezője volt a munkanélküliek 1913–1914-es mozgalmának.

Az első világháború kitörésekor katonai szolgálatra hívták be. Egy ideig népfelkelő főhadnagyként a Keleti pályaudvar állomásparancsnoka, majd a balkáni frontra került. 1916-ban hazavezényelték, s bekapcsolódott a panaszbizottságok munkájába. E szervezetekről és az állami munkaközvetítésről több tanulmányt publikált. 1917-ben leszerelt, s a párt gazdasági ügyeinek irányítójaként egyik kezdeményezője a szépirodalmi és tudományos-ismeretterjesztő profilú *Világosság Könyvtár* létrehozásának. 1918 májusában a szakszervezetek rendki-

vüli kongresszusán ő tartott referátumot az átmeneti gazdaság problémáiról, meghirdetve a tőkekorlátozás programját. 1918 májusától októberéig ő irányította a vasasszakszervezet ún. szabadszervezeti irodáját, s ezzel egy igen viharos időszakban a legnagyobb munkavállalói szövetség bérharcát vezette. Nem véletlen, hogy az 1918. júniusi általános politikai sztrájk idején az el-sők között tartóztatták le.

A polgári demokratikus forradalom első kormányában hadügyi államtitkár. Feladatához tartozott a hátszág védelmében a frontról többnyire rendetlenül hazaözoñló katonaság leszerelése. Ezt lényegében sikeresen oldotta meg. 1919 januárjától Berinkey Dénes kormányában hadügyminiszter. Ebben a tiszteben Stromfeld Aurélra, Tombor Jenőre és más progresszív vezérkari tisztekre támaszkodva nagy erőfeszítéseket tett egy ütőképes és politikailag megbízható hadsereg megszervezésére. Ezt annál inkább szükségesnek látta, mivel véleménye szerint a területi változások végzetes hatással voltak a magyar gazdaságra, s így közvetve a magyarországi ipari munkásságra. Ezért ellenezte az utódállamoknak tett további engedményeket, és ellenál-lásra készült. Élesen szemben állt a kommunistákkal, viszont március közepén a minisztertanácsban indítványozta egy szocializálási minisztérium létesítését. A Vix-jegyzéket megismerve maga is egyetértett a pártegyesüléssel, és szerepet vállalt a tanácskormányban, eleinte szocializálási, illetve április elejétől hadügyi népbiztosként, majd röviddel az intervenció megindulása után a Vörös Hadsereg főparancsnoka. Személyes érdeme a tehetséges és lojális tisztek csoportjának reaktiválása és a Stromfeld Aurél parancsnoksága alatt működő vezérkar megszervezése, illetve a

szervezett munkásság mozgósítása 1919. május elején. Az így újjászervezett haderő sikeres hadműveleteket hajtott végre 1919 júniusában. Az offenzíva irányításában maga is részt vett.

A Tanácsköztársaság vezetésének belső vitáiban keményen képviselte a szociáldemokrata felfogást, de került és lehetőleg tompította a szakadással fenyegető konfliktusokat a kormány ülésein, a szakszervezetek fórumain, illetve az egyesült párt 1919. júniusi kongresszusán. A párizsi békekonferencia követelése nyomán leállított támadással és a felszabadított területek kiűritésével nem értett egyet. Lemondott katonai tisztségéről, és átvette a tanácsállam bécsi követségének vezetését. A július végi, kritikussá váló katonai helyzetben tárgyalást kezdett a bécsi antantmegbízottakkal a polgári demokratikus rendszerhez való visszatérés lehetőségéről, s egyúttal menedékjogot biztosított népbiztos kollégáinak Ausztriában. A Tanácsköztársaság megdöntése után az emigrációt választotta.

A húszas évek elején egyik vezetője lett a magyar szociáldemokrata emigráció legnagyobb, az Internacionálé által is elismert szervezetének, a Világosság-csoportnak. A szervezet vezetői, személy szerint Böhm is, a húszas években igen kritikus magatartást tanúsítottak a hazai MSZDP-vezetés politikájával szemben. Böhm, emlékirataiban (*Két forradalom tüzeiben*) élesen bírálta a kommunistákat, de a Tanácsköztársaságot bizonyos fenntartásokkal vállalta. A harmincas évek elejétől normalizálódott a kapcsolata az MSZDP-vel, s álnéven rendszeresen publikált a hazai szocialista sajtóban. A nemzetközi jobboldali előretörés hatására

módosult a felfogása az egységpolitika kérdésében. A bécsi, 1934. februári felkelés leverése után Csehszlovákiába menekült, felújította kapcsolatait a kommunista emigrációval, s így került – Kun Béla közvetítésével – 1919-es irathagyatéka a moszkvai IMEL levéltárába. Pozsonyban sógorával, Práger Jenővel könyvkiadót alapított, ahol baloldali, részben szovjet irodalmat adott ki magyar nyelven. A német megszállás elől Svédországba távozott, ott részt vett a menekült szociáldemokraták nemzetközi tevékenységében, és közreműködött a stockholmi angol követség munkájában, amikor a kiugrás gondolatával kacérkodó Kállay-kormány kapcsolatot keresett semleges országokban az antifasiszta koalíció nyugati tagjaival. A tárgyalások során a magyar megbízottal határozottan közölte: lehetlenség átmenteni a Horthy-rendszert. Magyarország jövője csak következetes demokratikus fordulattal biztosítható.

1945 őszén hazatért, bekapcsolódott az SZDP vezetésébe. Híve volt a munkáspártok egységének, de ragaszkodott a szociáldemokrácia önállóságához. 1946-ban elvállalta a stockholmi magyar követség vezetését. Elutasította a kierőszakolt egyesülést, majd követi rangjáról lemondva Svédországban telepedett le. Kapcsolata a fordulat utáni Magyarországgal 1949 tavaszán romlott meg, amikor a Tanácsköztársaság kikiáltásának 30. évfordulója alkalmából durva és igaztalan támadások érték. Fájdalmát, csalódottságát halála előtt írt *Másodszor emigrációban* című könyvében juttatta kifejezésre.

Kende János

BÖLCSFÖLDI ANDOR

Újpest, 1913. november 21. – Budapest, 1997. augusztus 20.

A négy polgári iskola elvégzése után az Egyesült Izzóban kezdte tanulni a szerzőkészítő lakatos szakmát. 1928 és 1934 között tanonc, utána még egy eszten-deig segéd munkás az Izzóban. A világgazdasági válság következtében két évig munkanélküli volt. 1935-ben sikerült visszakerülnie az Egyesült Izzó Lámpagyárba, az üvegyári részleghez.

1934-ben a vasasszakszervezet tagja lett, s bevásáztatták az újpesti szakszervezeti bizottságba is. A Gyáripari Lakatosok, Szerszámkészítők és Hegesztők Szakszervezetében vezetőségi taggá választották, később titkár lett. 1935-ben belépett az MSZDP-be, s az újpesti szervezet vezető-ségi tagja volt. Keleti Márton és Braun So-ma szemináriumaira járt; ez az önképzés három évig tartott. 1937-ben a Svéd és Társa cégnél dolgozott Angyalföldön, ahol megtanult egy másik szakmát is, az idom-szerészt, majd a Váci úti fegyvergyárban, később egy edénygyárban alkalmazták. A legtöbb helyen szakszervezeti bizalmi volt. 1943 októberében a vasasszövetség XV. közgyűlésén bevásáztatták a felügyelő bizottságba.

1945 után a Magyarországi Vas- és Fém-munkások Szabad Szakszervezetének apparátusában dolgozott mint szakmai titkár, s emellett tagja volt az SZDP újpesti szervezete végrehajtó bizottságának, a nemzeti bizottságnak, a képviselő-testületnek és a megyei törvényhatósági bizottságnak. 1946-ban átkérték az ifjúsági mozgalom vezetése-re, ezért októbertől az SZDP központjában az ifjúsági titkárság vezetője és Egri György utóda lett a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomban (SZIM). Bölcshöldi és az SZDP Oktatási Titkársága közötti ellentétek azután erősödtek fel, hogy a *Fiatalok* című lap 1947. szeptember végén leköszölte

a dán szocialista ifjúsági vezető nyilatkozatát, aki a Demokratikus Ifjúsági Világszövetséget (DIVSZ) kommunista szervezetnek nevezte. Ellenfelei Bölcshöldi nyilatkozatának tekintették ezt a fordítást, s megindult a kampány eltávolítására, mely 1947. november 6-án lemondásával zárult le.

A *Fiatalok*-at, a szociáldemokrata párt ifjúsági hetilapját Egri György és Lányi Béla után Bölcshöldi vezette felelős szerkesztő-ként. Kommunista kezdeményezésre a VII. kerületben szerveződő új SZIM-központ *Szocialista Fiatalok* címmel ellenlapot adott ki. 1948 februárjában a „peyerista kémnek” tartott Bölcshöldit leváltották funkcióiból, és a fúzió irányába tartó SZDP kizárta sorából. 1948. február 25-én családjával együtt – szabályos útlevelel, Marosán György segítségével és közreműködésével – elhagyta Magyarországot. 1951-ig Stockholmban élt, utána Kanadában dolgozott közel hat évig, majd visszatelepült Európába és London-ban élt hat évet, azután ismét Stockholmban telepedett le.

Az 1950 tavaszán megalakult MSZDP Emigrációban nevű szervezet végrehajtó bizottságának tagja lett. 1968 novemberében átvette a Szélig Imre főtitkár halálával megüresedett posztot, s ezután a párt adminisztratív ügyeit is Stockholmban intézték. A Közép-kelet-európai Szocialista Unió (Socialist Union of Central-Eastern Europe – SUCEE) alelnöke, majd 1985-től elnöke.

Az emigrációs párt 1973. június 3-i bécsi harmadik kongresszusán a *Szociáldemokrata Alternatíva* című dokumentumot megvita-tó háromtagú elnökség tagja, Kéthly Anna elnök és Bede Béla alelnök mellett. Kéthly halálát követően, 1976 után Györki János és Tápai István mellett a párt elnökségi tagja.

A Magyarországon, valamint a nemzetkö-zi politikában 1975 után bekövetkezett vál-

tozások hatására Bölcsföldit erősen foglalkoztatták a romániai magyarság elleni jogtalan eljárások, s erről a párt vezetése nevében 1982-ben egy háromnyelvű memorandumot készített. A SUCEE 1985-ben Stockholmban tartott konferenciáján Bölcsföldi Andort Bruno Kalnins lemondása után elnökké választotta a szervezet. Az 1989-es genfi konferencián Bölcsföldit megerősítették elnöki tisztségben, ami az SZL tanácskozási jogú tagságát jelentette.

1988 nyarán az emigrációs pártvezetőség Ausztráliában élő tagja, Papp Gyula több ízben közvetített Stockholm és Budapest között. Bölcsföldiék rajta keresztül tartották a kapcsolatot Révész Andrással, Baranyai Tiborral, Takács Imrével és Bácskai Sándorral. Céljuk az MSZDP újjáalakítása volt.

1988. december 6-án az Szocialista Internacionálé Tanácsának Párizsban tartott ülésén Bölcsföldi Andor bejelentette a Szociáldemokrata Mozgalom megalakulását Magyarországon, továbbá szavazta a román kormány ún. szisztematizálási tervét, felhívta a figyelmet a nemzetiségek erőszakos beolvasztására, valamint a falurombolásokra.

1989 októberében a Magyarországon újjáalakuló szociáldemokrata párt örökös tiszteletbeli elnökévé választotta. Sokat tett a rendszerváltás után újraéledő magyar szociáldemokrata mozgalom külhoni támogatásának megszervezéséért.

Kádár Zsuzsanna

BRAUN SOMA

Kecskemét, 1890. február 13. – Ukrajna, 1942. szeptember 2.

Apját korán elvesztette. Anyja, aki óvónő volt, férje halála után ismét házasságot kötött, második férje tanár volt. A kisfiú értelmi-ségi környezetben nevelkedett, és a középiskolában tehetséges matematikusnak ígérkezett. Ennek ellenére bölcsésznek iratkozott be a budapesti egyetemre. Az egyetemen több nyelvvel is foglalkozott; az angol, a francia, a német és az olasz mellett megismerkedett a bengálival és a szanszkrittal is. Kiváló nyelvtudását később fordítóként kamatoztatta. Másodéves volt, amikor Göttingába utazott, és ott archeológiai tanulmányokat folytatott. Negyedéves korában Londonba ment, ahol nyelvészetet tanult.

Tudományos karrierjét az első világháború törte ketté. Amikor 1918 őszén visszatért a frontról, Cegléden, a helyi főgimnáziumban kapott tanári állást. Ez idő tájt már erőteljesen érdeklődött a néprajz iránt. Rövid ceglédi tanárkodása idején született meg a *Népmesékről* írt tanulmánya. Az 1918/19-es

események hatására kezdett érdeklődni a politika iránt. Ekkor lépett be az MSZDP-be és megalakította a ceglédi Szociáldemokrata Diákszövetséget. Korábban is liberális elveket vallott, és a Tanácsköztársaság kikiáltása után aktívan részt vett a város közoktatásának megreformálásában. Utóbb a kecskeméti királyi törvényszék „több rendbéli igazgatásért”, valamint azért, mert a gimnáziumban a hitoktatás helyett „szociológiáról” beszélt, ötévi fegyházra ítélte; büntetését a szegedi Csillag börtönben kellett letöltenie. A börtönből három év múltán, amnesztiával szabadult, de sem tudományos kutatói, sem tanári pályáját nem folytathatta. Fordítóként kezdett dolgozni, és rövid ideig a Kereskedelmi Bank alkalmazottja is volt. Műfordítói munkásságából kiemelkedő Jack London műveinek átültetése magyar nyelvre.

Bölcsészeti felkészültségéről tanúskodnak Horatiusról és a magyar jakobinusokról összeállított munkái. 1924-ben a Népszava

kiadásában jelentette meg *A primitív kultúra* című munkáját, és részt vett a *Társadalmi Lexikon* munkálataiban. Az 1920-as években egyre szorosabbá vált kapcsolata az MSZDP-vel. Rendszeresen vállalt szeminárium előadásokat, tanfolyamokat. Hallgatói nagy tisztelettel és szeretettel övezték, tudása és jó előadókészsége révén csakhamar a párt legnépszerűbb oktatója lett. *A Népszava* rendszeresen közölte írásait.

Braun Soma tipikus példája volt annak az októnak, aki elsősorban személyiségével hat tanítványaira. Közvetlen stílusa, nagy felkészültsége legendás alakká tette. Sajnos, kevés írásos anyag maradt meg előadásairól, kutatói munkásságát pedig a körülmények erősen gátolták.

1933-ban ő lett az MSZDP oktatásának irányítója, és kidolgozta a párt oktatási programját. A közismereti tárgyakat beépítette a tantervbe a tudományos ismeretterjesztés és a politikai oktatás mellé. 1934-ben megjelent *A történelmi materializmus elmélete* című, 1935-ben a *Társadalom-lélektan* című műve.

A háború kitörése után, 1942-ben munkaszolgálatra hívták be, s bár tanítványai megakarták menteni, ő nem vállalta a bujkálást. A 401-es büntetőszázadhoz vonult be, és 1942 szeptemberében, Ukrajnában egy Rotyis Péter nevű keretlegény agyonlőtte. Gyilkosával később végzett a népiítélet.

Kővágó Sarolta

BRESZTOVSZKY EDE

Nagyvárad, 1889. február 23. – Budapest, 1963. június 3.

Szociáldemokrata újságíró. Ernő bátyja révén már mint egyetemi hallgató bekapcsolódott a szocialista mozgalomba, s egyre rendszeresebben publikált a *Népszavába*. 1910-től a lap belső munkatársa, s egyúttal 1908-tól a Munkásbiztosító Pénztár tisztviselője. Egyik kezdeményezője a munkás természetjáró mozgalomnak. Az első világháború éveiben kritikusan szemlélte a szociáldemokrata pártok magatartását, s annak okát részben a pártok nevelőmunkájának hiányosságában vélte felfedezni. E kérdésről jelentős tanulmányt publikált a *Huszedik Század* 1916. évfolyamában, majd 1917-ben kezdeményezte egy, a szervezett munkásság kulturális igényeit sokirányúan kielégítő olcsó kiadványsorozat, a *Világosság Könyvtár* megindítását, amelynek szerkesztésével a pártvezetés őt bízta meg. Az öszirózsás forradalom idején, részben a *Népszavát* Svájc-ból tudósító bátyja hatására, a munkásmozgalom fórumain gyakran fogalmazott meg az MSZDP vezetéséhez képest baloldali

állásfoglalásokat a kommunistákhoz való viszonyban, a földreform vagy a nemzetgyűlési választások kérdésében. A Tanácsköztársaság idején a Közoktatási Népbiztosságon a szocializmus állami propagandájával foglalkozó osztályt vezette. A forradalom veresége után Bécsbe emigrált, s egy ideig részt vett a Világosság-csoport munkájában. 1923-ban hazatért és a párt budapesti szervezetének munkáját irányította. 1925 és 1935 között a fővárosi törvényhatósági frakció tagja, 1925 és 1930 között a szociáldemokrata városházi képviselőcsoport titkára. Egyik vezetője volt a Természetbarátok Turista Egyesületének, s természetjáróként Sashegyi Sándor amatőr régésszel feltárta azt a Pomáz környéki sziklasírt, amely Kodolányi Jánostól máig foglalkoztatja a honfoglalás témakörét feldolgozó írókat.

Eközben változatlanul dolgozott a *Népszava* szerkesztőségében; a harmincas évek közepéig ő gondozta a lap irodalmi rovatát is. Ebben a minőségében nyújt közlé-

si lehetőséget többek közt József Attilának, Illyés Gyulának, Erdélyi Józsefnek, Gelléri Andor Endrének. A harmincas évek második felében a lapot formálisan jegyző és más pártmunkákat is végző Mónus Illés helyett ő a *Népszava* tényleges szerkesztője. Ő irányítja a lapot 1936 őszén, amikor a spanyol polgárháborúval kapcsolatos írások közlése miatt kemény kormányzati beavatkozásra kerül sor, s Kozma belügyminiszter betiltással fenyegeti meg a *Népszavát*.

Bresztovszky rokonszenvenvél figyelte a nemzetközi munkásmozgalom népfrontos korszakát, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy a szociáldemokrata pártoknak érzékenyebbeknek, nyitottabbnak kell lenniük a nemzeti problematika iránt. Nézetit osztotta a debreceni pártszervezetet vezető Erdei István és a parlamenti képviselő Takács Ferenc mellett a lap jó néhány munkatársa is. 1938 végén, az erősödő jobbol-

dali nyomás idején, az ilyen kezdeményezés azonban a párt egységét veszélyeztető értelmezést kapott, függetlenül a kezdeményezők szándékától. Mivel e kezdődő mozgolódás leggyengébb láncszemének ő és néhány másik újságíró kollégája tűnt, őket zárták ki az MSZDP-ből és távolították el a *Népszava* szerkesztőségéből. A sértődött Bresztovszky Ede megfogalmazott egy tervezetet az elképzelt, ám meg nem valósított ún. Magyar Munkáspárttól, és munkaügyi pert is folytatott korábbi lapja ellen, de ettől eltekintve tartózkodott minden, a párt elleni fellépéstől. A felszabadulás után mégis többen meg akarták akadályozni, hogy újságíróként dolgozzon, ám 1945-ben igazolták őt. 1950-es nyugdíjazásáig a *Szabad Szó* olvasószerkesztője volt. Értékes hagyatéka a Politikatörténeti Intézet Levéltárában található.

Kende János

BRESZTOVSZKY ERNŐ

Rimaszombat, 1882. november 7. – Bécs, 1922. február 17.

Középiskoláit a nagyváradai premontrei rend patinás intézményében végezte kiválóan. Társai közül kitűnt íráskészségével, határozott fellépésével, szabatos stílusával. Nem véletlen, hogy a budapesti egyetem másodéves bölcsészhallgatójaként tagja lett a *Magyar Egyetemi Ifjúság* című főiskolai lap szerkesztőbizottságának. (Az 1901–1902-es tanévben 600 korona ösztöndíjat kapott, s ebből segítette megőzvegyült anyját és három testvérét is.) Ez időtől jelentek meg cikkei, tárcái, kisebb elbeszélései a *Kárpátjai Lapok* és az *Esztergomi Lapok* című helyi, megyei újságokban. Utolsó egyetemi évében, 1903-ban a konzervatív *Magyar Állam* című lap több, történeti tárgyú írását publikálta, de helyet kaptak itt az urbanizációval, a székelyek elvándorlásával kapcsolatos megfigyelései is. Bresztovszky tudományos

és kulturális érdeklődése, tárgyilagos elemzése, élvezetes stílusa a *Népszava* szerkesztőségének érdeklődését is felkeltette. Közölték verseit, tárcáit, s hamarosan a *Népszava* állandó, belső munkatársa lett, rövid életéből tizenkilenc éven át. Igazi hírlapíró, vérbeli publicista volt. Széles körű tudása, lényegretörő látása, sokoldalú műveltsége, kifogyhatatlan érdeklődése, imponáló tájékozottsága, gyors íráskészsége, nagy munkabírása kivételes helyzetet biztosított számára a Garami vezérelte redakcióban. A lapnak állandó segédszerkesztője is volt. Garami különösen kedvelte, s elnézte szerтелenségét, bohémágát, örökös pénzzavarát. Ritka dolog: Garami tegeződött vele.

Bresztovszky Ernő azonban nemcsak újságíró volt, hanem a társadalomtudomány, a szociológia kiváló művelője, ismeretterjesz-

tője is. Magyarország közállapotáról írt elemzései tudományos értékűek. Jól tudta alkalmazni az összehasonlító statisztikát, legyen szó a lakosság társadalmi tagozódásáról, a lakáshelyzetéről, a várható életkorról, a csecsemőhalandóságról, a munkabékekről, a bűnözés társadalmi problémáiról. Ő szerkesztette a *Szocializmus* statisztikai közleményeit. Számos tanulmányt publikált különféle szakfolyóiratokban. A *Huszadik Század* által kiadott *Természet és Társadalom* sorozatban jelent meg nagy hatású tanulmánya *Magyarország fekete statisztikájáról* 1909-ben. Figyelmét nem kerülte el a nemzetiségi probléma. Jóllehet nem volt közgazdász, de 1909–1910-ben az ország ipari fejlődését vizsgálva konstataálta, hogy Magyarország gazdasága tíz-tizenöt év alatt átalakult és erőteljesen kapitalizálódott. Ezt a felismerést azért is fontos megemlíteni, mert a progresszív oldalról sokan még a magyar feudalizmusról értekeztek. A vasutassztrájk kapcsán Bresztovszky az állam tőkés vállalkozói szerepét is bonckés alá vette.

Jóllehet választott politikai funkciója nem volt, 1905. szeptember 4-én mégis ő a választójogról és az általános politikai sztrájk-ról tartott népgyűlés egyik szónoka. (Erről a témáról szolt Buchinger, Garbai, Garami, Weltner is.) Véleménye a választójogról és a politikai sztrájk-ról kiderül hasonló című, 1907-ben megjelent füzetéből. Megállapítja, hogy a politikai tömegsztrájk hathatós eszköz lehet az alkotmányosság megteremtésében, de nem tör a társadalmi rendszer átalakítására. A barikádharcok idejének lejártakor politikai fegyver, de minden eszközzel óvni kell a résztvevők életét. A sztrájk idején meg kell őrizni annak erőszak nélküli, tüntető, nagy fegyelmet és elszántságot sugárzó jellegét. Bresztovszky elutasította a tömegsztrájk anarchista értelmezését.

Irodalmi, kritikai tevékenysége a századelő kulturális életének része. Elsősorban nem mint szépíró, novellista emelkedett ki, hanem mint kritikus. Sokat tett azért, hogy

Ady költészete a munkástömegek körében ismertté és elfogadottá váljon. 1907 decemberében emlékezetes kritikát írt Ady *Vér és arany* kötetéről, s a párt első számú vezetőivel együtt határozottan fellépett Ady védelmében a Csizmadia–Ady-vitában.

Kritikáiban és az ún. proletárköltészetéről Szabó Ervinrel folytatott vitában a szépirodalmi műben túlhangsúlyozza a társadalmi háttér jelentőségét, ám nem vonja kétségbe a művészi munka önállóságát. Létrehozta a munkásírók csoportját, akik a *Népszava* 1914. május elsejei számában mutatkoztak be a *Műhelyvirágok* című antológiával. Kritikai nemcsak nagy tárgyi tudásról tanúskodnak, hanem esztétikai elemzőkészségről is. A *Szocializmusban* a *Kultúra – álkultúra* rovatban írt kisebb-nagyobb elemzéseibe bebecsúszott a türelmetlenség mellett a vulgarizáló leegyszerűsítés is. Megjelentek verseskötetei, és ő fordította magyarra az *Internacionálét*. Népszerűsítette a modern francia irodalmat, kitűnt Zola műveinek fordításaival. Bresztovszky síkraszállt az általános, magas színvonalú, demokratikus és felekezetenmentes oktatás megvalósításáért.

Az első világháború idején a szerb frontra került mint hadapródjelölt. A fronton súlyosan megbetegedett, többször volt tüdőszanatóriumban, majd 1917-ben Svájcba került gyógykezelésre. Érdeklődéssel figyelte az 1917–1918. évi oroszországi forradalmi eseményeket. Beszámolt a szerveződő kommunista csoportokról, leveleiket ő továbbította. Svájc-ból is állandóan küldte tudósításait. Szót emelt az annexiós törekvések ellen, s szkeptikusan figyelte a berni 1919-es tanácskozásokat, ám a Tanácsköztársasággal sem rokonszenvezett. Bécsben kapcsolatba került a Világosság-csoporttal és a *Bécsi Magyar Újsággal*.

Garbai Sándor és Bíró Dezső búcsúztatták.

BUCHINGER MANÓ

Nyitra, 1875. május 15. – Budapest, 1953. augusztus 18.

Anyja halála után nagyszülei nevelték, majd az 1880-as évek végén apjával Budapestre költözött, ahol három polgári osztályt végzett. A németül és szlovákul is kiválóan beszélő fiú könyvkötőinas lett. A századfordulón a szociáldemokrata szakegyesületben már vezető szerepet töltött be. 1904-től tagja volt az MSZDP vezetőségének, s 1905-ben Weltner Jakabot követte a titkári posztón – előbb csak ideiglenesen, majd 1907-től 1919. március 21-ig ő látta el a párt központi titkári teendőit. A pártkongresszusokra ő készítette az éves jelentéseket, pontos adatokkal alátámasztva, ám az elemzést másoknak hagyta. Az 1908. évi szervezeti szabályzatot ő dolgozta ki. Felkészült, jó előadó volt, de nem sziporkázó szónok. Ezenkívül a *Népszava* munkatársa, a *Könyvkötők Lapjának* szerkesztője. 1908-tól a *Volkstimme* felelős szerkesztője. Több nemzetközi szocialista tanácskozáson képviselte a magyar pártot. 1908-tól a Nemzetközi Szocialista Iroda állandó levelezője, részt vett a II. Internacionálének a háború és béke kérdésével foglalkozó kongresszusain 1910-ben Koppenhágában, 1912-ben Bázelen.

1910-ben házasságot kötött Ladányi Szerénával, a szociáldemokrata nőmozgalom megalapítójával, aki három évtizeden át (1940. április 17-én bekövetkezett haláláig) barátja és harcostársa is volt.

Az első világháború idején szerepet vállalt a béke ügyével foglalkozó nemzetközi tanácskozások előkészítésében. 1917-ben jelen volt a stockholmi békekonferencián, 1919 februárjában pedig a berni nemzetközi munkás- és szocialista konferencián, ahol az annexió és hadisarc nélküli béke szükségességéről tartott előadást.

Buchinger lelkiismeretes szervező volt, bár pontosságáért némelyek bürokratának

tartották. A döntések, a határozatok végrehajtói közé tartozott. Hatalmas tapasztalata nem szorította háttérbe kritikai szellemiségét. Tagja volt a Nemzeti Tanácsnak, noha miniszteri vagy államtitkári funkciót nem kapott. A külügyek felé tájékozódott. 1919. március 20-án a Vix-jegyzék elfogadását ajánlotta. Álláspontjával egyedül maradt.

A Tanácsköztársaság előestéjén minden közösséget megtagadott a kommunistákkal, a proletárdiktatúra kikiáltásakor minden pártfunkciójáról lemondott, visszavonult a politizálástól, majd júliusban elhagyta az országot. A diktatúra bukása után rövid időre hazatért, de nem tudott azonosulni pártja politikájával, ezért 1920-ban feleségével együtt emigrált. Bécsben Garami Ernő, illetve a *Jövő* című lap köré csoportosuló szociáldemokratákhoz csatlakozott, ahol a külpolitikai rovatot vezette. 1925-től a *Népszava* bécsi tudósítójaként is dolgozott, de rendszeresen küldött tanulmányokat a *Szocializmusnak* is. Írásaiban bírálta a hivatalos kormánypolitikát, s elítélte a hazai pártvezetésnek a rendszerrel kapcsolatos magatartását. 1929-ben amnesztiával térhetett vissza Magyarországra, s újra aktívan bekapcsolódott az MSZDP munkájába. Ismét tagja lett a párt vezetőségének. 1931 és 1938 között a Szocialista Munkásinternacionálé Végrehajtó Bizottságában képviselte a magyar pártot. A *Népszava* állandó cikkírója, belső munkatársa, 1935-től a *Szocializmus* főmunkatársa. 1931-ben országgyűlési képviselővé választották, s 1939-ig volt tagja a párt parlamenti frakciójának. Kéthly Anna után ő szerepelt a legtöbbet. Különböző megnyilatkozásaiban bírálta Gömbös Gyula kül- és belpolitikáját, érvelt a fasizmus elleni „szellemi offenzíva” szükségessége mellett. Határozott antifaszizmusa nemcsak a külpolitikai kérdésekben nyilvánult meg. Figyel-

meztette Gömbös kormányát, hogy külpolitikája ellentétes az ország érdekeivel.

A második világháború idején zsidó származása miatt mind a pártban, mind a közéletben háttérbe szorult. 1944 márciusában koncentrációs táborba hurcolták Ausztriába. 1945 júniusában tért haza Mauthausenből. Ekkor az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai közé delegálták. 1945 novemberétől haláláig parlamenti képviselő volt. Számos agitá-

ciós füzete, tanulmánya mellett megírta forrásértékű emlékiratait több kötetben.

Az MSZDP-n belüli egykori vezető szerepét már nem nyerte vissza. A két munkáspárt egyesítése után belépett az MDP-be, az aktív politizálástól azonban tartózkodott. Az 1950-es évekbeli atrocitások az ő személyét nem érintették.

Varsányi Erika

BÜCHLER JÓZSEF

Borsodnádásd, 1886. február 25. – Budapest, 1958. december 27.

Betűszedő szakmunkás. Az 1900-as évek közepén, még tanoncként kapcsolódott be a munkásmozgalomba. 1906-ban Salgótarjánban megszervezte az első magántisztviselő-sztrájkot, ezért a városból kitoloncolták. Részt vett a Magántisztviselők Szervezetének munkájában, majd a fővárosban a Munkásbiztosító Pénztár alkalmazottja, később szakszervezeti tisztviselőként dolgozott. Állandó és rendszeres önképzéssel alapos szociológiai, szociál- és várospolitikai ismeretekre tett szert. Kiváló adminisztrátor és szervező, kitűnt lelkiismeretességével és precizitásával. Ezért 1918-ban, amikor nagy lendülettel megindult az MSZDP szervezeteinek kiépítése, a párt egyik titkára lett. Funkcióját a Tanácsköztársaság idején is megtartotta az egyesült pártban. Mint párttitkár 1919. április közepéig részt vett a Forradalmi Kormányzótanács ülésein. Feladata a párttitkárság tevékenységének összehangolása volt, ám a fontosabb kérdések megtárgyalásába nem folyt bele. Sokat foglalkozott a fővárosi választások lebonyolításával, tapasztalt, régi szakszervezeti agitátorok kiválasztásával és vidékre küldésével. A forrófejű, tapasztalatlan fiatalokat igyekezett visszafogni kalandor akcióktól. Júniusban már nem reménykedett a Ta-

nácsköztársaság fennmaradásában. A diktatúra bukása után két évre emigrációba kényszerült. Hazatérése után ismét a párt központi titkáráként dolgozott.

Az 1920-as évek második felétől a szociáldemokrata párt tevékenységének különösen fontos és eredményes területévé vált a fővárosi községi politika. Az MSZDP-nek az 1925-ös helyhatósági választások után több mint 50 képviselője volt a fővárosi közgyűlésben. Munkájukat a frakció titkáráként Büchler József hangolta össze 1931 és 1939 között. Jelentős szerepe volt a párt községpolitikai programjának kidolgozásában. Főleg az 1920-as években több pártkongresszuson a községpolitikáról és a törvényhatósági választásokról szóló napirendi pont előadója. 1936-tól neve még inkább összekapcsolódott az MSZDP budapesti működésével, őt választották meg a Fővárosi Végrehajtó Bizottság titkárának. 1937–1939 között tagja az országos vezetőségnek is. 1936 januárjától a párt mozgalmi titkárságát vezeti, 1938 végéig főtitkár. Elsősorban szervezési kérdésekkel foglalkozott, több cikket írt a párt szervezeti szabályzatáról.

1931 és 1935 között országgyűlési képviselő. Elutasította az olasz és főleg a német

külpolitikai orientációt. Több ízben képviselte az MSZDP-t nemzetközi tanácskozáson. Lelkes híve volt a Léon Blum vezette francia népfrontnak. 1941. június 24-én kijelentette, hogy a szociáldemokrácia semmiféle közösséget nem vállal a szovjetekkel, de az adott pillanatban szívvel-lélekkel mondja: „El a kezekkel a szovjettől!”

1942-ben a hatóságok többször kihallgatták; mégis némi várakozással és visszafogottsággal reménykedett a Kállay-kormányban. A német megszállás után illegitimitásba vonult, két ízben is Fischer József lakásán talált menedéket.

A felszabadulás után nem nyerte vissza korábbi magas funkcióját a pártban. Amikor 1945 után kinevezték a Magyar Nemzeti Bank elnökévé, nem volt igazán a helyén. Mégsem e munkakörre való alkalmatlansága, hanem szociáldemokrata volta miatt lett 1950-ben koncepció per áldozata. 1955-ben nyerte vissza szabadságát, s több sors társához hasonlóan őt is rehabilitálták. 1956 októberében üdvözölte a Szociáldemokrata Párt újjáalakulását.

Sipos Péter

CSERVENKA MIKLÓS

Dunaszentmiklós, 1871. október 20. – Budapest, 1920. január 17.?

1888-ban lett lakatos és esztergályos szakmunkás. 1892-től a hadiflotta matrózaként teljesített szolgálatot. 1897 és 1905 májusa között a MÁV Gépgyár mozdonyműhelyében dolgozott. Szakmai tudását elismerték, főnökei a legmagasabb esztergályos munkabérral honorálták. A mozgalomban a közvetlen személyes kapcsolatok kialakítása volt a fő erőssége. Jobban szeretett elvegyülni, mint kiválni. Igazságérzete, derűs lény, tudatossága és kivételes szervezőképessége mégis vezetésre predesztinálta. 1900 nyarán részt vett a 3000 MÁV-gépgyári munkás hetekig tartó sztrájkjában. 1902-től az MSZDP tagja. 1905-ben már – Fellner Bélával együtt – az esztergályosok vezetőjeként küzdött végig a nagy vasmunkássztrájkot. Elbocsátásuk után mindketten a MÁV Istvántelki Főműhelyébe kerültek, s folytatták az önálló vasutas-szakszervezetért korábban megkezdett harcukat. 1905 tavaszától igazgatósági tagja a Konzumnak, a MÁV-alkalmazottak fogyasztási szövetkezetének. 1906 májusától a Vasúti Munkások Országos Szövetségének központi vezetőségi tagja; 1907 tavaszától a *Magyar Vas-*

utas központi lapbizottságának elnöke. A déli vasutasok az ő irányításával vívták ki 1907-ben a hazai vasutak történetében az első kollektív szerződést. Az MSZDP 1907-es és 1908-as kongresszusán beválasztották a pártvezetőségbe. 1908-tól a déli vasutasok mozgalmát lapszervezetük vezetőjeként Székesfehérvárról irányította; *Közérdek* nevű fogyasztási szövetkezetük megalkotásával hozzájárult a munkásszervezeti eszme vidéki meggyökereztetéséhez; tagja az MSZDP Fejér megyei végrehajtó bizottságának és elnöke a megyei Munkásbiztosító Pénztárnak. 1912-től 1914 májusáig a *Magyar Vasutas* felelős szerkesztője és az illegális lapszervezet titkára.

A világháború kitörése után mozgalmi tevékenységét a vasasszövetségben folytatta. 1915 januárjától a csepeli Weiss Manfréd Gyárban főbizalmiként védte a lőszergyári dolgozók érdekeit, harcolt szakszervezeti jogaik visszaszerzéséért. 1917 áprilisában az MSZDP ellenőrző bizottságába választották; augusztustól a vasasszövetség budapesti szabadszervezetének elnöke és a szabadszervezeti iroda függetlenített titká-

ra. 1918 tavaszán szolidaritást vállalt az esztergályosok szervezőbizottságával, amely a nyolcórás munkaidő azonnali bevezetését követelte és a háborúellenes sztrájkokat szorgalmazta, ezért összeütközésbe került a szövetség központi vezetőségével. A fegyelmi bíróság négy szavazattal kettő ellenében elbocsátására szavazott, de azazal a kiegészítéssel, hogy a központi vezetőség függessze fel a határozat végrehajtását a háború végéig, hogy elkerüljék bevonultatását. Cservenkát azonban az ítélet kihirdetése előtt bevonultatták. Az augusztusi közgyűlés követelésére kieszközölték leszerelését, és visszahelyezték korábbi munkakörébe. 1919 áprilisától a MÁV Gépgyár termelési biztosa; beválasztották a VIII. kerületi munkástanácsba és a budapesti 500-as tanácsba.

1919. augusztus 12-én letartóztatták. Az MSZDP, a szakszervezet és Kandó Kálmán, a Ganz Danubius igazgatója is kezességet vállalt érte. Az államügyész nem látott okot a vádemelésre, ezért szabadon bocsátották. Részt vett az MSZDP újjászervezésében, s mint a párt panaszirodájának vezetője, a fehérterror elleni harc élvonalába került. Jegyzőkönyvek százai készültek ott az eltűntekről, a megkínzottak szenvedéseiről, a letartóztatásban sínylődők embertelen körülményeiről. A halálos fenyegetések ellenére megtartotta képviselőjelölti programbeszédeit Pestújhelyen és Rákospalotán. A különítményesek 1920. január 16-ról 17-re virradóra a Mária Terézia Laktanyába hurcolták és meggyilkolták.

Gadanecz Éva–Gadanecz Béla

CSILLAG ZSIGMOND

Abony, 1844 – Budapest, 1910. február 3.

Polgári családból származott. Nyolc évig a debreceni kollégium növendéke. Alig 20 évesen részt vett a lengyel szabadságharcban. Hazatérte után a pesti orvostudományi egyetemen folytatta tanulmányait. 1874-ben az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztár segédorvosává választották. Budapesti V. kerületi lakásán rendelt, de ki is járt a betegekhez, ahol szembesült az embertelen lakáskörülményekkel és a munkások siralmas szociális helyzetével. A mélységesen humanista értelmiségi a hetvenes évek közepétől kezdett aktív politikai munkát végezni. A Budapesti Munkásképző Egylet újjáalakítására egybehívott népgyűlés (1876. február 7.) szónoka. Ekkor már a betegpénztár rendes orvosa, akit az ellenzéki politikusok is elfogadtak tárgyalópartnernek, amikor a kormány elleni egységes fellépésről volt szó. Frankel Leóval együtt az önálló szocialista párt létrehozásán mun-

kálkodott. Tagja volt a Nemválasztók Pártja kongresszusát előkészítő bizottságnak, majd a kongresszus elnökének is megválasztották. A munkásegység megteremtését ő is nagyon fontosnak tartotta, ezért az egységes szociáldemokrata párt megalapítása érdekében szorgalmazta a Külföldi Viktor-féle Magyarországi Munkáspárttal történő egyesülést.

Az 1880 májusában tartott kongresszus első napján ő elnökölt, és a megnyitóbeszédet is ő tartotta. Megalakult a Magyarországi Általános Munkáspárt, s a vezetőségbe őt is beválasztották. Neve egyre ismertebbé vált, hiszen rendszeresen írogatott a párt német nyelvű lapjába, az *Arbeiter Wochen-Chronik*ba, előadásokat és beszédeket tartott a különböző gyűléseken. A nyolcvanas években Ihrlinger és Kürschner mellett egyértelműen ő a párt egyik irányítója. A legális keretek között folytatott felvilágosító és

szervezőmunka mellett sztrájkokat szerveztek, és politikai (általános, titkos választójog, egyesülési és gyülekezési szabadság, sajtószabadság), valamint szociálpolitikai és gazdasági (tízórás munkaidő, munkásbiztosítás, bérkérdések) követeléseknek is hangot adtak. Csillag és vezető társai Frankel 1881-es bebörtönzése után a kormány részéről egyre szaporodó zaklatások miatt a legális működés és a betegpénztár védelme érdekében kénytelenek voltak mérsékeltebb politikát folytatni.

A nyolcvanas évek elejétől rendszeres kapcsolatot építettek ki az ellenzéki Függetlenségi Párttal. Csillag közismerten a „magyar vonal” képviselője volt a pártban, többször is utalva a mozgalom hazafias jellegére. A szocialistáknak – mondta – „testestől-lelkestől jó magyarként kell viselkedniük, és ki kell állniuk a magyar állameszme mellett”. Túlzott óvatosság, aggályoskodás és a kormány politikájával szembeni megértés jellemezte. Mint kiváló szervezőnek, agitátornak és szónoknak óriási szerepe volt az első május elseje méltó megünneplésében. Az MSZDP megalakulásának előkészítéséből is aktívan kivette a részét. Az alakuló kong-

resszus egyik elnöke; ő terjesztette be *A munkások politikai állása és a politikai jogok* című határozati javaslatot. Bár a pártvezetőségben nem kapott vezető tisztséget, munkájára a továbbiakban is számítottak. Mint kiváló szónokot, 1891 áprilisában őt küldték az orosházi földmunkások népgyűlésére. Az 1891. évi XIV. törvénycikk – „az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetében való segélyezéséről” – egyértelműen a betegpénztár elleni nyílt kormánytámadás folytatását jelentette, mely az MSZDP és a betegpénztár szétválásához vezetett. Csillag és vele együtt többen kénytelenek voltak lemondani az MSZDP-ben viselt tisztségükről. 1893-tól főorvosként tevékenykedett tovább. 1894 decemberében Silberberg javaslatára a Betegpénztár ismert vezetőit (Csillag, Kürschner, Kiss Adolf) a pártból is kizárták, ami súlyos taktikai hiba volt. Ezt követően Csillag visszavonult a pártélettől, és választott hivatásának szentelte életét. Egyre gyakoribb depressziós tünetekkel járó gyógyíthatatlan betegsége miatt önkézzel vetett véget életének.

Kozáry Andrea

CSIZMADIA SÁNDOR

Vásárhelykutas, 1871. március 10. – Budapest, 1929. március 9.

Fiatalkorában az agrárproletárok sorsának minden poklát megjárta. Sorsfordító élménye volt az 1891-es békéscsabai zendülés szétverése, ugyanis mint besorozott katonát, őt is bevetették. Leszerelése után bekapcsolódott az orosházi munkáskör munkájába. Itt erősödött meg benne az a tudat, hogy a munkások kiszolgáltatottságának oka a tudatlanság. Ezért nagy energiával fogott a tanuláshoz, gyorsan rágta át magát a szocialista brosúrákon, tankönyveken. Bár a tudásvágy élete végéig elkísérte, sosem jutott el a szocialista tanítások önálló, elméle-

ti feldolgozásáig. A földmunkásmozgalom évtizedekig az ő nevével forrt össze, de mint lapszerkesztőnek börtönbüntetéseket is vállalnia kellett, melyben többször is része volt.

Csizmadia orosházi iskoláit kinőve 1894-ben nagyratörő tervekkel kopogtatott be a *Népszava* szerkesztőségébe. A nyomdában géppucolóként kezdte, majd hamarosan komolyabb feladatokat kapott. 1896-ban Várkonyival (amíg nem szakított vele) szerkesztette a *Földművelő* című lapot, majd a pártvezetőség megbízásából a *Földművelők Szaklapját*, később pedig a *Világsszabad-*

ságot. 1896-tól kisebb megszakításokkal 1909-ig a pártvezetőség tagja. 1906-ban döntő érdemei voltak a Földmunkások Országos Szövetségének létrehozásában és kiépítésében. Az agrárprogram kidolgozására felállított bizottság azonban, melynek Csizmadia volt a vezetője, nem tudta teljesíteni megbízatását.

Ő volt az első valóban szociáldemokrata, proletár költő. Írásai, versei keresettek voltak a különböző szaklapokban, naptárakban is. Verseit munkásgyűléseken szavalták. Állandó műsorszám volt az általa írt munkásmarseillaise, a „Nem lesz a tőke úr mirajtunk...” kezdetű dal. Költészetének egészével azonban nem alkotott maradandót, ennek fő oka csak részben keresendő tehetségében. Kárára volt, hogy előbb lett agitátor, mint költő, és Petőfi elveit abszolutizálva, a népnek akart írni a nép nyelvén. Költészetével nevelni, agitálni akart, és fegyelmezetten szorította háttérbe lírai érzelmait. Ez a maga szabta missziós küldetéstudatba vetett hit motiválta azt is, hogy 1909-ben heves támadást intézett a munkásmozgalomhoz közeledő Ady ellen. A pártvezetőség Ady mellé állt, és ez Csizmadiát mélységesen elkésérítette. Ezt a kudarcot soha nem heverte ki igazán.

1918-ban a Károlyi-kormány földművelési államtitkára, és 1919 februárjában ott áll Károlyi mellett a kápolnai földosztáskor. Csizmadia, aki korábban elutasította a földosztást, most új reményekkel, a nép „várva várt világaként” üdvözli azt. A tanácskormány földművelésügyi népbiztosaként már nem vállalja az ortodox szociáldemokrata és bolsevista felfogást, le is váltják. A bukás után még ott van a párt újjászervezői között, de miután a korábbi párt leghevesebb bírálói közé tartozott, a végleges szakítás elke-

rülhetetlen. Csizmadia azt hangoztatta, hogy a bolsevik diktatúra nem jöhetett volna létre a szociáldemokraták támogatása nélkül, amihez a pártvezetőség a földmunkásokat is felhasználta. Ebbeli meggyőződésétől vezérelve, elsősorban a Békés megyei agrárszocialista bázisra építve, új pártot hozott létre Magyarországi Munkáspárt néven. *A Kikelet*, a *Szántó-Vető*, majd az *Igazság* című lapok kiadásával erős agitációs tevékenységbe kezdett, és jelentős földmunkás- és kisgazdatábor tudhatott maga mögött. 1920-ban, Orosházán parlamenti képviselővé is választották. Az MSZDP gyámkodásától megszabadult Csizmadia politikai karrierje azonban ismét megtört. Az ellene indított sajtókampány, mely szerint pártját Rubinek és a kormány pénzelte, végleges bukásához vezetett. Ivásra adta a fejét és elzúllott, önmagával is meg hasonlott emberként élte le utolsó éveit Mátyásföldön.

Hátrányos helyzetéből is származó érzékenysége, vélt vagy valós sérelmei időnként indulatossá tették, az önmaga erejének túlbecsüléséből, emberi gyengéiből származó kudarcokat nehezen viselte, az okokat másokban kereste. Élete szakadatlan küzdelemben telt, hite szerint magasztos célokért és másokért. Végül életművének általa érzett hiábavalóságával már nem volt képes szembesülni, és önmagához, de általában az emberhez is méltatlan utolsó éveket élt. Mindebben az is szerepet játszott, hogy pártvezetőségi kollégái vagy dicséretükkel árasztották el, vagy éppen ellenkezőleg, hiányos ismereteit emlegették, s gyakran melózték őt.

Farkas József

DINER DÉNES JÓZSEF

Liptószentmiklós, 1857. június 27. – Párizs, 1937. augusztus 5.

Vagyonos apja Zólyomból Bécsbe, onnan Drezdába küldte szertelen, élénk érdeklődő és dús fantáziájú középiskolás fiát; Drezdában nemcsak leérettségizett, hanem műegyetemi tanulmányait is megkezdte. A folytatás Bécs, Párizs, Brüsszel egyetemén történt, ahol fizikát, kémiát tanult, de megszerzett mérnöki diplomájának nem sok hasznát vette, hiszen szakmáját soha nem művelte.

Egyetemi évei alatt inkább a filozófia, az irodalom és a művészettörténet vonzásába került. A német kultúrán nőtt fel, de még a filozófiában is megnyilvánuló porosz szellem megrémítette, taszította, ami később politikai németellenességben is megnyilvánult, noha munkáit német nyelven írta.

Az 1890-es években a budapesti Nemzeti Múzeumban helyezkedett el, ahol alapos tanulmányokat végzett az iparművészet (porcelán, fajansz, kerámia) területén. Könyvet jelentetett meg az elefántcsont-faragás művészetéről. Elmélyült régészeti tanulmányokat is folytatott. Kétéves párizsi tartózkodása során nemcsak a magyar ötvösművészeti kiállítást készítette elő, hanem rajongásig megszerette és elsajátította a francia szellemiséget is.

1891 elején jelent meg az *Élet* című folyóirat, az első magyar nyelvű, radikális szabadgondolkodó lap, melynek az összehasonlító folklór és irodalomtörténet európai hírességű művelőjével, Katona Lajossal együtt ő volt az alapítója. Az 1890-es években Diner Dénes a *Magyar Hírlap*nál, majd a *Neues Pester Journal* szerkesztőségében dolgozott. Értékes művet adott közre a 19. századi magyar festészetről.

Filozófiai (Nietzsche) és irodalmi (Balzac, Ibsen) tanulmányain dolgozva támadt fel érdeklődése a mély társadalmi problémák és a szocializmus elmélete iránt. Főleg Marx

gazdasági és történelmi elemzéseiben keresi a magyarázatot a modern kapitalizmus és a művészet összefüggéseire.

1906-ban jelent meg a *Leonardo da Vinci és a renaissance kialakulása* című műve, melyben kísérletet tett a marxi történelemfelfogás alkalmazására a művészetben. Már korábbi kritikáiban is joggal mutatott rá a társadalmi-gazdasági környezet meghatározó szerepére (pl. észrevette, hogy egyes festők parasztjaikat vasárnapi ünnepőbe öltöztetik, s nem munka közben mutatják be), ám művében háttérbe szorult a művész önálló alkotómunkája, zsenije. Munkájában nagyobb teret kapott Firenze gazdasága, vagyonos polgársága, mint a művész maga. A Diner Dénesnél megnyilvánuló leegyszerűsítést, mechanikus gazdasági determinizmust már Kunfi Zsigmond is szóvá tette, noha a megközelítés módját nem vitatta.

Diner Dénes 1906 januárjában vette át az előző évben alapított *A Munka Szemléje* című lap szerkesztését. A Diner Dénes által irányított agráriusellenes felfogású, materialista szellemű lap nemcsak aktuális politikai vagy gazdasági kérdések elemzésével foglalkozott, hanem jó színvonalú kulturális, művészeti, irodalmi színházi rovata is volt. Kitűnt éles könyvkritikáival, a konzervatív vagy éppen lapos, de kelendő „irodalmi” művek elmarasztaló bírálatával. A lap hasábjain teret kapott a szocialista elmélet számos problémája.

Diner Dénes határozottan szembefordult a konzervatív, agrárius Magyarország képviselőivel. Abban bízott, hogy a nép és a nemzet közé emelt falat a polgári demokratikus Magyarország erői ledöntik. Ezért is harcolt azokkal a nézetekkel, amelyek a szabadgondolatot a magyar gondolattal állították szembe. A művészet egyetemességét hangsúlyozta, ugyanakkor nemzeti stílusú művé-

szetet követelt. Lelkes támogatója volt Lechner Ödön építészetének. Törekedett a nyugati modernség és a népi művészet szintézisére. Művészetről, a természettudomány filozófiai kérdéseiről is publikált a *Die Neue Zeiten*-ben. Felfogása hatást gyakorolt a 20. század fiatal művésznemzedékére.

Ágrártémában meglehetősen vaskalapos nézeteket vallott. Úgy vélte, hogy a mezőgazdaság az iparhoz hasonlóan fejlődik. Az ipari tökével, a burzsoáziával kapcsolatos politikai felfogását (amelybe belefért a sztrájkok felfüggesztése, a bérkövetelések visszafogása) a szakszervezetek és a párt vezetői részéről egyértelműen elutasították.

Választott pártfunkciója nem volt, ám az MSZDP vezető szellemi csoportjához tartozott. Nem kevés szocialista értelmiséginek a pályáját segítette. Az Internacionálé több kongresszusán vett részt (Stuttgartban, Koppenhágában), s erősítette az MSZDP nemzetközi kapcsolatait.

A „darabont” korszak idején és azt követően is Diener Dénes kapcsolatba került Kristóffyval és a Ferenc Ferdinánd körül alakult Belvedere-körrel. Lelkesen támogatta a dinasztiaival való együttműködés politikáját, sőt még 1906 után is bízott a Monarchia megreformálásában. Ezzel a „demokratikus cezarista” felfogásával pártjában elszigetelődött. Diner vallotta, hogy a megreformált Monarchia a kiegyenlítés hatalma maradhat a Duna-medencében.

Az első világháború előtti években került kapcsolatba Károlyi Mihállyal. Ebben az új külpolitikai orientációra való igény játszotta a főszerepet. A háború éveiben Diner Dénes részt vett Károly király békepróbálkozásainak közvetítésében; Svájcban kapcsolatba került cseh és szlovák politikusokkal is. A francia politikusokat arról akarta meggyőzni, hogy a föderalizált Monarchia (Szerbia, Románia bevonásával) megakadályozná a német hegemonia újjászülését. A háborúellenes agitációknál fontosabbnak tartotta a titkos, bizalmas tárgyalásokat.

1918. október 29-én az MSZDP képviselőjében tagja lett a Nemzeti Tanács Intéző Bizottságának. Károlyi Mihály külügyi államtitkárnak nevezte ki, ám a hivatali adminisztrációval nehezen boldoguló Dinert már decemberben felmentették. 1919. március 25-én Bécsben tárgyalt az osztrák szociáldemokrata vezetőkkel.

A Tanácsköztársaságból néhány hét után kiábrándult. A foganatosított intézkedéseket elutasította, és a szocialista eszmeiség szempontjából kiábrándítónak és elkésértőnek tartotta azokat. Nem volt hajlandó együttműködni a kommunistákkal.

Néhány évi hanyattatás után az 1920-as évek derekán Párizsban telepedett le. Erőjéhez és lehetőségeihez mérten segítette a demokratikus és szocialista emigráció tagjait. Fő feladatának az 1918. októberi forradalom védelmét tekintette. A Világosság-csoport párizsi tagjaival időnként találkozott, s megszólalt az *Itt az Írás* című lapban is.

Párizsban a szocialista *Le Populaire* munkatársa lett, ahol nagy megbecsülést szerzett. Léon Blum közvetlen barátja, munkatársi köréhez tartozott. Mindvégig szószólója maradt a Duna-medence népei, országai legszorosabb összefogásának, annál is inkább, mert „Bécs eleste – írja egy évvel az Anschluss előtt – a kikerülhetetlen háborút jelenti, a fasiszta államoknak a Földközi-tengertől a Balti-tengerig terjedő ligáját, Franciaország elszigetelődését kisantant-beli szövetségeseitől... és Oroszországtól”.

Francia nyelven írt emlékirata mindmáig nem jelent meg magyarul. Jászi Oszkár szerint: „Diner bácsi nem volt unalmas marxista talmudista vagy citátumhalmozó, hanem művészi temperamentumával és intenciójával nemegyszer a helyzet elevevényére tapintott... Kevés embert ismertem, akiben az Eszme úgy uralkodott a Test felett, a képzelet a környezet felett, mint ebben a hithű materialistában.”

Varga Lajos

ENGELMANN PÁL GÁBOR

Pest, 1854 – Budapest, 1916. december 9.

Családjáról, felmenőiről csak azt tudjuk, hogy német származásúak voltak, így a gyerekek is a németet vallották anyanyelvüknek. A fiatal Engelmann a Magyarországon kitanult bádogosszaktmát akarta tökéletesíteni, ezért az 1870-es évek elején Németországot bejárva igyekezett a szakma fortélyait elsajátítani. 1874-ben Bajorországban telepedett le, ahol csatlakozott a német szociáldemokrata párthoz. Hamarosan széles körben megismerték nevét, hiszen a helyi sajtóban rendszeresen megjelentek a közgazdaságtannal és a társadalomtudományokkal foglalkozó, kitűnő stílusban fogalmazott írásai. Az 1878-ban bevezetett kivételes törvények értelmében el kellett hagynia Bajorországot, és Ausztriában telepedett le, ahol folytatta újságírói tevékenységét.

Korábban elsajátított elméleti ismereteit a grazi *Arbeit* című lapnál kamatoztatta. 1884 januárjában az osztrák kormány is követte a német példát: Bécsből és környékéről kiutasították a „veszélyesnek” ítélt „radikális” szocialistákat. Így Engelmann is szülővárosába toloncolták és rendőri felügyelet alá helyezték. A nyolcvanas évek közepén tagja lett a Magyarországi Általános Munkáspártnak és a Budapesti Munkáskörnek, de hamarosan szembekerült a párt kompromisszumokra hajló vezetőivel, és maga köré gyűjtötte a hazai mozgalom fellendítésén fáradozókat. Mindig is az osztrák párt bizalmát és támogatását (személy szerint Viktor Adlerét) élvezte. Így került az osztrák és magyar szocialisták 1889. szeptember 15-én, Pozsonyban tartott közös értekezletére, ahol – és ebben Engelmann-nak nem kis szerepe volt – elmarasztalták a magyar párt vezetőit. A személyi konzekvenciákat levonva a tanácskozás után a budapesti szervezetek a megújított vezetésbe Engelmann-t is beválasztot-

ták. A *Népszava* 1889 decemberében több folytatásban közölte a szakegyletek szervezésének fontosságáról tartott előadását. 1890 januárjától megbízták a német nyelvű pártlap szerkesztésével, és az első május elsejét megünneplő nagygyűlés egyik szónoka is ő volt. Levelezés útján barátinak mondható kapcsolatban állt Engelsszel, akinek 1890 júliusában büszkén jelentette: „Évek óta tartó tespedés után újra felelevenedik a magyarországi munkásmozgalom...”

Az MSZDP első kongresszusán Kürschner mellett Engelmann számolt be a mozgalom helyzetéről, és ugyancsak ő szökött, Jászai Samuval együtt, a szakegyleti szervezkedés helyzetéről. Az ő kezdeményezésére alakult meg pl. a bádogos és vízvezeték-szerelő munkások országos szakegylete. 1889 őszétől 1892 végéig egyértelműen az ő irányítása alatt tevékenykedett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Újságcikkekben, röpiratokban, agitációs füzetekben fejtette ki nézeteit, melyekből világosan kiderül, hogy elveit és gyakorlati módszereit tekintve valóságos fanatikus volt; nem ismerte a rugalmasságot, nem volt hajlandó semmilyen engedményre, és mereven elutasított bármiféle revíziót. A túlzott szigor és politikai ellenfeleinek – szinte gorombaságig menő – bírálata szakadáshoz vezetett közte és a pártvezetőség között. 1892 augusztusában leváltották szerkesztői megbízatásából; egyúttal a pártvezetésből is távozt. Decemberben a pártból is kizárták. 1893 elején Poór Árpáddal és Gion Jánossal együtt megindította a *Munkás* című újságot, majd a *Neues Politisches Volksblatt*-nak lett munkatársa, melynek a radikális kispolgári és paraszti ideológia megteremtése volt a célja.

1894 januárjában Aradon megalapította a Magyarországi Szociáldemokrata Munkás-

pártot, mely nagyobb megértést tanúsított a nemzeti tradíciók iránt. Negyedévi működés után a párt egyesült az MSZDP-vel. Engelmann ezt követően teljesen visszavonult, hisz az egyesülés feltétele éppen az ő távolmaradása volt, míg más kizártakat visszavettek. 1897-ben a *Die Neue Zeiten*ben a két földmunkáskongresszust elemző tanulmánya nagy feltűnést keltett az európai szociáldemokraták körében. Szívesen foglalkozott mezőgazdasági és szociálpolitikai kérdésekkel (lakáskérdés, munkaidő). Rendszeres tudósítója volt a bécsi *Arbeiter Zei-*

*tung*nak és a berlini *Vorwärts*nek is. 1900-ban csatlakozott a Mezőfi-féle USZDP-hez, azonban elvi különbségek miatt hamarosan szakított velük. A századforduló után Szabó Ervin baráti köréhez tartozott. Mindvégig az osztrák párt tudósítója maradt, s eközben gyakran eltúlozta a párton belüli viták jelentőségét. Írásaiban élete végéig a szociáldemokrata eszméket hirdette. „Nem tartozom a szociáldemokrata párthoz, mert én szociáldemokrata vagyok” – hirdette magáról.

Kozáry Andrea

ERDÉLYI MÓR

Algyógy, 1877. október 1. – Budapest, 1929. április 18.

Családja Hunyad vármegyéből települt a fővárosba. Felsőkereskedelmi iskolai tanulmányait megszakítva kitanulta a nyomdászatot. Mint annyi más szaktársa, ő is külföldön – Ausztriában, Németországban, Dániában – tökéletesítette szakismeretét. Politikai érdeklődése nem a pártra és a szakszervezeti mozgalomra irányult, hanem elsősorban a fogyasztói érdekvédelmet megtestesítő munkásszövetkezetek tevékenységére. Elfogadta a szövetkezetekről kialakított szocialista nézeteket és állásfoglalásokat, de azt is jól megjegyezte, hogy a fogyasztói, szövetkezeti érdekvédelem nem zárja ki a vállalkozói kedvet, a szolid nyereségre való törekvést. Őszintén vallotta a közös termelés, fogyasztás mellett a közös haszon elvét. Nem feledve a munka és a tőke világának éles gazdasági, politikai konfliktusait, ő elsősorban arra törekedett, hogy a mindennapi megélhetési gondokkal küszködő munkásokat és más kispénzüket megnyerje a szövetkezés ügyének.

Amikor a századelőn hazatért, az éppen talpraálló és erősödő szakszervezeti moz-

galom vezetőitől kevés megértést és támogatást kapott egy újabb munkásszervezet felállítása iránt. Első elgondolása az volt, hogy csak munkásokból – kezdetben a nagyobb összetartást és anyagi áldozatvállalást tanúsító nyomdászokból – alapít fogyasztási szövetkezetet, noha jól megjegyezte, hogy az 1897-ben Baron Ede által kezdeményezett szövetkezetalapítás kudarcha fulladt. Hasonló sorsra jutottak más kezdeményezések is.

Erdélyi jól tudta, hogy még a legszerényebb szövetkezet alapításához is nélkülözhetetlen az indulótőke és annak garanciája, hiszen egy újabb kudarc az ötletet hosszú időre eltemetheti. A nélkülözhetetlen támogatáshoz állami segélyre gondolt, ám az ipartestület szociálisan érzékeny elnöke, Gelléri Mór elvállalta, hogy a jegyzendő üzletrész garanciájaként megszerzik a kölcsönt. Támogatták az ötletet a vállalkozók, az üzleti élet egyes személyiségei is. Jóllehet a Szaktanács az ötlettel elvileg egyetértett, az időpontot korainak tartotta. Pfeifer Sándor, Pollák Simon, Peidl Gyula, később

Teszársz Károly mégis Erdélyi mellé állt, s 1904. március 10-én kimondták az Általános Fogyasztási Szövetkezet (Áfosz) megalakulását, 43 taggal és 185 üzletrésszel, s még 1904 májusában a Gozsdu-udvarban megnyílt a szövetkezet első boltja.

Erdélyi beszámolója, melyet az Áfosz VIII. közgyűlésére készített (1913. szeptember), 22 447 tagot regisztrált. Az éves forgalom meghaladta a hárommillió koronát. Az Áfosz üzleteinek száma a háború éveiben gyorsan nőtt, s a 110 millió koronát forgalmazó szövetkezetnek az 1918. június 30-i kimutatás szerint már 85 288 tagja volt (az alkalmazottak száma 1100). 1918 előtt az Áfosznak saját húsfeldolgozó üzeme, sütődéje, tüzelőanyag-telepe, vegyipari cikket előállító üzeme volt. Később takarékpénztár, általános biztosító, mezőgazdasági nagybevásárló-telep és termékeket értékesítő részvénytársaság tartozott vonzáskörébe. Megkezdődött a szövetkezet vidéki hálózatának kiépítése. Az Áfosz céltudatosan törekedett ingatlanok vásárlására. Tervezték a munkáslakás-szövetkezetek feltételeinek megteremtését.

Mindezek az eredmények szorosan összefonódtak Erdélyi Mór fáradszatóan, szinte fanatikus tevékenységével. Erdélyi az Áfosz mindenese, titkára, agitátora, szervezője, ügyvezető igazgatója, nemzetközileg elismert szakértője volt. Számos cikket, tanulmányt, útmutatást írt a fogyasztási szövetkezetek működési elveiről. Arra törekedett, hogy a szövetkezet tagjai ne csak vásárlók és fogyasztók, hanem résztulajdonosok is legyenek. A hitelbe való vásárlást nem támogatták, annál inkább a piacnál alacsonyabb árakat.

Eredményes és sikeres működése és propagandája (1909. február 6-án megindult a *Szövetkezeti Értesítő*, amely a háború idején már havilapként jelent meg) hozzájárult ahhoz, hogy a szakszervezetek 1908 szeptemberében nemcsak az Áfosz támogatására szólították fel tagjaikat, hanem a belépést

is ajánlották. Az MSZDP rendszerint karácsonykor tartott vidéki, kerületi értekezletein országos mozgalom elindítását is elhatározták a szövetkezetek támogatása érdekében.

Az első világháború idején az Erdélyi vezette szövetkezet az áruhiány, a drágaság okozta nehézségek visszaszorításán dolgozott. A szövetkezés elősegített bizonyos nélkülözhetetlen centralizálást is, ami által segítette a közellátást. A háború alatt Erdélyi tagja lett a Közélelmezési Tanács intézőbizottságának, ahol az árak mozgását ellenőrizték. Az őszirózsás forradalom utáni hónapokban is a közélelmezés kérdéseivel foglalkozott mint kormánybiztos; 1919 januárjában már csak gazdasági szempontból is ellenezte a tiszta szocialista kormány megalakítását. A Berinkey-kormányban mint államtitkár folytatta nem éppen hálás feladatának teljesítését. Erdélyi a termelés és elosztás centralizációjának híve volt.

Az 1919. március 21-i fordulatot közélelmezési szempontból nem helyeselte, mégis a tanácskormány közélelmezési népbiztosa lett. Mindvégig felemelte szavát az egyoldalú, elsietett döntések ellen. A közellátás nehéz feladatát igyekezett a régi szakemberekkel és az általa kinevelt szövetkezeti szakértőkkel ellátni. Az Áfosz szervezete szinte érintetlenül megmaradt, s korábbi fiókhálózata nagyban elősegítette a közellátás megszervezését. A magán-kiskereskedések árukészletének kisajátítását az Áfosz szakembereinek bevonásával oldották meg. Erdélyi rögtön kikelt a jogtalan rekvirálások és a túlkapások ellen („diktatúra legyen lefele is” – hangoztatta). Ugyanakkor kezdeményezte a szesztilalom fokozatos feloldását. A tanács hatalom önvédelmi harcának határozott megszervezésével egyetértett. Szakmai tevékenységét 1919 után sem kérdőjelezték meg. Júniustól már nem vett részt a kormányzótanács ülésein. Jóllehet a Peidl-kormány tagja volt, mégis az emigrációt választotta.

Nyolc és fél éves bécsi emigrációja során az osztrák fogyasztási szövetkezetek irányításában vett részt sikeresen. Több magyar emigránstársát segítette.

1928 januárjában tért haza, s ismét az Áfosz munkájának vezetője, vezérigazgatója lett. Szívroham végzett vele. Az MSZDP

vezetősége, a Szaktanács és az Áfosz gyászemlékülésen méltatta a korszerű munkásszövetkezet magyarországi megalapításának munkásságát.

Varga Lajos

ESZTERGÁLYOS JÁNOS

Dunaföldvár, 1873. december 5. – Budapest, 1941. május 4.

Nomen est omen – mondhatta volna, hiszen tanult szakmája nevével azonos. Segédként gyalogszerrel bejárta Német- és Olaszországot, Ausztriát, Svájcot. A század első éveiben tért haza, az Oeti-gyárban helyezkedett el, s részt vett a vas- és fémmunkások különféle szervezeteinek munkájában. 1903 áprilisában a vas- és fémmunkások országos közgyűlésén a választmány tagja lett, s megismerkedett a szakszervezet vezető embereivel. Nagy szerepe volt az 1905-ös, több hétig tartó általános vasassztrájk megszervezésében. Munkáltatói kizárták, feketelistára tették, így rövid időre ismét külföldre távozott.

Az 1906 januárjában alakult Magyarországi Molnárok és Malommunkások Szakegyesületének függetlenített titkára lett. Lendületes és eredményes szervező és agitációs munkába kezdett, ami a kevésbé kvalifikált segédmunkásság körében nem volt egyszerű feladat. Három év alatt elérte, hogy a budapesti nagymalmok szervezetein kívül több mint harminc városban alakult meg a malommunkások szakegylete. Erélyes mozgalmat szervezett a vasárnapi munkaszünet bevezetéséért, a munkaidő szabályozásáért. Bővült a szaklap terjedelme, példányszáma, színvonala. A szakegyületben nemcsak érdekvédelmi munka folyt, hanem politikai, kulturális tevékenység is; a tagok tömegesen vettek részt az 1907.

október 10-i általános politikai sztrájkban. Az 1907. októberi közgyűlésen 13 pályázó közül egyhangúlag Esztergályost erősítették meg titkári funkciójában. 1908 szeptemberében azonban lemondott, és 1908 végén vagy 1909 elején ő is kivándorolt Amerikába. New York környékén vállalt munkát. Esztergályos valóban világlátott ember lett. Vándorlásai során alapos gyakorlati és politikai ismeretekre tett szert, s igazi életelemévé vált a munkás-érdekvédelem. 1911-es hazatérése után a Munkásbiztosító Pénztár alkalmazottja lett. A világháborúban megsebesült. 1916-tól a *Népszava* kiadóhivatalában dolgozott, emellett a párttitkárságon a vidéki mozgalom egyik szervezője, majd 1918/1919-ben titkára.

Esztergályos János mozgalmi tevékenysége során nem volt tagja az MSZDP vezetőségének, s a vasasszakszervezetnek is csak rövid ideig volt tisztségviselője. 1922-től mégis a szociáldemokrata vezetés első vonalába került, amikor Pécs II. választókerületében nemzetgyűlési képviselőnek választották. Mandátumát 1939-ig megtartotta. A pécsi-mecseki bányászok között igen népszerű volt. Nemcsak a rendszeres népgyűléseken jelent meg, nemcsak a Munkásotthonban tartott fogadóórákat, hanem ott volt baráti összejöveteleken, családi beszélgetéseken is. A mecseki bányavidéken az 1930-as években lezajlott heves sztrájkok,

éhséglázadások idején keményen, határozottan tárgyalt a bányászok munkaadójával, a Duna Gőzhajózási Társaság vezetőivel vagy a kormány államtitkáiraival. Nem kevés eredményt ért el, mégsem eleget. A harmincas évek második felében az elbocsátottakat már nem sikerült visszavétetnie. Mint pécsi képviselő, jó kapcsolatot teremtett iparosokkal, kereskedőkkel, magánalkalmazottakkal, orvosokkal, ügyvédekkel – azaz nem munkás szavazóival is. Velük a Nádor Szállóban, s nem a Munkásotthonban találkozott. A város közönsége is tisztelte. Számtalanszor jelentette ki, hogy a szociáldemokrata párt nemcsak a munkásságot képviseli.

Külsőleg is erős ember benyomását keltette, s elegáns megjelenése, kellemes hangja figyelmet keltett a képviselőházban. Tárgyszerű, nagy adatbázisra épülő, eseményszámba menő beszédei a kormányoldalon is érdeklődést váltottak ki, pedig kemény harcot vívott az egész kormányzati rendszerrel. 1923-ban nagy visszhangot keltett a zalaegerszegi internálótáborról tartott megrázó beszéde, hogy egy panama-ügy kapcsán elmondott felszólalásáért 20 napra kitiltották a Házból. Részt vett a frankhamisítási ügy parlamenti vizsgálatában. Több felszólalása a bányásztársadalom helyzetét tette szóvá.

Tagja volt a képviselőház közgazdasági és közlekedési bizottságának; a költségvetési vita állandó szónoka. Beszédei kiterjedtek társadalmi, politikai kérdésekre is. Hevesen bírálta a numerus clausus bevezetését és a felsőház visszaállítását. Az 1930-as években az ország jövőjére nézve végzetesnek tartotta a német orientációt, helyette

franciabarát külpolitikát ajánlott. Élesen szembefordult a náci ideológiával. Erélyes kormányzati fellépést sürgetett a nyilasok ellen, s néha a kormányzó személyére is tett kedvező kijelentéseket, amelyekért egyes munkás támogatói megrótták. Ő azal védekezett, hogy a nyilas veszély idején mérsékletet kell tanúsítani a kormányzattal szemben. 1939-ben, amikor a pártnak egyre kevesebb pénze maradt a választási kampányra, s a hatósági ellenőrzés is nyomasztóvá vált, Esztergályos már nem került be a parlamentbe, jöllehet a szavazatok 20%-át megszerezte.

Esztergályos János állandó célpontja volt a szélsőjobboldali sajtónak, számos valótlan „hírt” állítottak róla. Nem ijedt meg a támadásoktól, az ellene indított sajtópereket rendre megnyerte. Derűje, humora nem hagyta el, amihez bizonyára népes családja (három lány, három fiú apja volt) is megnyugtató hátteret adott. Kevés szabad idejében szívesen olvasta Shaw, Strindberg műveit.

1933. április közepén, Weltner Jakab lemondása után ő lett a *Népszava* felelős szerkesztője és kiadója, majd 1939. június 30-tól a párt őt bízta meg a *Népszava* főszerkesztésével. (Esztergályos 1932-ben, a *Népszava* betiltásakor *Névtelen Újság* címmel adta ki a lapot, amiért 15 napra elítélték.) Nehéz körülmények között irányította a lap munkáját; még futotta erejéből az 1940-es karácsonyi szám összeállítására. Halálával a magyar munkásmozgalom második nagy generációjának egyik jeles alakja távozott.

Sipos Péter

FARAGÓ LÁSZLÓ

Budapest, 1896. szeptember 12. – Budapest, 1967. március 25.

Jogi végzettségű, korszerű közgazdasági műveltségű írástudó, aki a független értelmiségi, magántisztviselői életformát, ha nem is konfliktusok nélkül, de össze tudta egyeztetni az MSZDP iránti elkötelezettséggel.

Faragó a Társadalomtudományi Társaság szellemiségének neveltje, a magyar „októbrizmus” ihletettje és követője. A Tanácsköztársaság alatt egy ideig tiszt a hazát védő Vörös Hadseregben, de már 1919-ben is a szociáldemokrata baloldal és centrum eszméivel, politikájával azonosul.

1920 után magántisztviselő, egyik vezetője a Magántisztviselők Országos Szövetségének. Szociáldemokrata mozgalmi szervezőmunkát végez, folyamatosan ott dolgozik az országgyűlési képviselői mandátummal is rendelkező Kéthly Anna mellett, annak egyik legközelebbi munkatársa. Saját közírói, publicisztikai munkássága az 1920-as években bontakozik ki, elsősorban a *Nép-szava*, a *Magántisztviselők Lapja* és a *Szocializmus* hasábjain. Gyakran írt – különböző okokból – álnéven: Góra Lajos, Hortobágyi László, Szekszárdi László. Minden íratja és írásra ihleti, miközben intenzív háttér- és műhelymunkát is végez a pártban.

Nagy terjedelmű és sokoldalú írásos munkásságának központi témája a magyar társadalomszerkezet, a bel- és szociálpolitika. Komoly érdeme a felemás polgárosodás, az önmagát túlélő és a szélsőjobboldalba „átcsapó” kései feudalizmus elemzése, illetve szellemes, pamfletírói jellemzése, leleplezése. Publicisztikai és analitikus érvelésének fő „támadási iránya”: a hatalmi pozíciójú, illetve a hatalomra törő magyar szélsőjobboldal, a nemzetközi és a hazai fasiszmus, valamint a kor kihívásaira gyakran rosszul válaszoló, felelősségüket és hivatásukat eláruló írástudók. Önálló, történelmi,

politikai megvilágítású munkát szentel *A magyar hadikölcsön-kötvények sorsának* (1930), illetve a fasiszmusnak (*A harmadik humanizmus és a harmadik birodalom*, 1935). Legalább ilyen intenzitással foglalkozik a szükséges és lehetséges progresszív, baloldali válaszokkal, a magyar szociáldemokrácia aktuális és elvi-stratégiai teendőivel.

Alapvetően gazdaság- és társadalompolitikai beállítottságát friss szellemű irodalmi tájékozottság is kiegészíti, számos könyvkritika és irodalmi publicisztika kerül ki a tolla alól. A kor irodalmi értékrendjét elsősorban társadalmi és nem esztétikai szempontból mérlegeli, de többnyire jó irodalmi érzékkel s érvényesen állítja a kor irodalmi centrumába József Attilát. Vitáiraiban és pamfletjeiben élesen – olykor igazságtalanul – bírálja a népi írók némelyikét, s támadja – okkal – a jobboldali radikalizmusnak, a szociális mezbe bűjtatott antiszemitizmusnak engedményeket tevő, az ordas eszméknek behódoló írástudók erkölcsi-politikai tévedéseit, illetve vétkes hallgatását (Szabó Dezső, Nyíró József, Veres Péter). 1945 után a háború alatti súlyos felelősségükről is ír, ilyen tárgyú írásaiból válogatott kis kötetét (*Írástudók árulása – írástudók helytállása*, 1946) az MKP és az SZDP közös szervezőbizottságának határozata nyomán be is tiltják.

A felszabadulás után szakmai tekintélye és az SZDP bizalma jóvoltából fontos megbízásokhoz jut. 1945 és 1948 között a Pénzügyintézeti Központ vezérigazgatója, valamint a Szociáldemokrata Párt által jelölt országgyűlési képviselő. Jogi és gazdasági szakértelmével számos nagy horderejű törvénytervezet beterjesztője és előadója, tagja az 1946-ban Párizsban tárgyaló békeszerződési delegációnak. Intenzív tudományos és

közírói tevékenységet is folytat, vezető publicistája a *Közgazdaság* címmel megjelent modern szellemű lapnak. Publicisztikáit az *Egy árva tollal* című kötetben (1947) gyűjtötte össze. Az SZDP-n belül Kéthly Anna politikai nézeteihez áll a legközelebb; élesen vitatkozik Peyer Károly 1945 utáni álláspontjával, baloldaliként bírálja a „tiszta” liberalizmust is, de elutasítja az MKP-val tervezett, majd végre is hajtott „egyesülést”. A *harmadik út* című 1947. novemberi *Népszava*-cikke későbbi sorsát is megpecsételte; a Rákosi Mátyás-féle diktatórikus egy pártrendszer bevezetésekor megfosztották tisztségétől és munkájától, sőt élete is veszélybe került.

1950-ben kitelepítették, kényszerlakhelyül Nádudvart jelölték ki számára, itt egy parasztház falai közt, folyamatos egzisztenciális bizonytalanságban – de idejét legalább olvasással is mulatva – élt. Ebből az 1953 szeptemberéig tartó kitelepítésből fennmaradt igen érzékeny, irodalmi értékű – de mindmáig kiadatlan – naplója. Szabadu-

lása után nehezen tud visszailleszkedni a civil életbe. Csak 1957-től kaphatott lakásbérletet Budapesten s egyúttal munkát a Magyar Kereskedelmi Kamara jogi osztályán. Mindazonáltal betegen is folytatja szakmai tevékenységét. 1966-ban jelenik meg *Nemzetközi választott bírászkodás* című könyve, s egyfajta kései rehabilitációként halála évében címzetes egyetemi docensnek is kinevezik. Nézetei és személyes impulzusai hozzájárultak az 1960-as években – részben az MSZMP-n belül is – meginduló, megújuló hazai közgazdasági reformgondolkodás terjedéséhez és megerősödéséhez.

Nemcsak közvetlen pártkötődése, hanem egész munkássága is hitelesíti azt az 1945-ös vallomást, amelyet Mónus Illésre emlékezve tárt a nyilvánosság elé: „Hittel és meggyőződéssel vagyok szociáldemokrata, fanatizmus és illúziók nélkül.”

Agárdi Péter

FARKAS ISTVÁN

Tihany, 1869. július 20. – Dachau, 1944

Cipésmunkás, 1890-től Nagyváradon a cipésszergédek helyi szervezetének vezetője. Tevékenysége miatt a helyi rendőrség „örök időkre” kitiltotta őt a városból. Mozgalmi munkáját Budapesten folytatta, mint a szakma vezető egyénisége. Ő hozta létre az országos szervezetet, amelynek titkára lett, és a *Czipész* című szaklapot szerkesztette. Felfigyeltek a halk szavú, de szívósan és lelkiismeretesen dolgozó, inkább ügyintéző, mint orátor és népvezér típusú emberre az MSZDP központjában is. 1911 és 1944 között mint a párt titkára dolgozott. Ez meglehetősen hálátlan feladat volt, hiszen a párt demokratikus működési elvei és a gyakorlat következtében ez semmiféle előnyt

nem hozott neki, viszont az adminisztráció felügyelete, rendben tartása mindmennyi hétköznapi teendőt, gondot jelentett. 1919–1933, majd 1939–1944 között tagja a pártvezetőségnek. Kötelességei bőven voltak, befolyása a párt politikájára annál kevésbé. Szürke volt, de nem eminenciás, viszont nélkülözhetetlen munkát végzett, amit a csillogó politikusok, ideológusok, népszónokok nem szívesen vállaltak volna. Örültek, hogy van egy megbízható, veszélyes ambíciókat nem tápláló ember az apparátus őrhelyén. 1922 és 1939 között „bérelt” helye volt a képviselőházban, ahol mindig lelkiismeretesen teljesítette a reá kirótt felszólalási penzumot. Felszólalásaival nemritkán

nagy vihart támasztott a parlamentben, ahol ismételtelen követelte a szociáldemokrata emigráció felszámolását, az amnesztiát. A frankhamisítási ügy idején az ellenzék vezérszónoka volt, s gyakran kifejtette véleményét a parlament külpolitikai vitáiban is. Az 1930-as évek elején a szomszédos országokkal való gazdasági együttműködést hangsúlyozta. Mindvégig az angol orientáció híve volt, élesen szembefordult a Róma, majd a Berlin irányú magyar külpolitikával. 1931-től a szociáldemokrata parla-

menti frakció intézőbizottságának elnöki tisztét töltötte be. A pártkongresszusokon 1922–1933 között mindig Farkas terjesztette be a pártvezetőség, az ellenőrző bizottság és a parlamenti frakció jelentését. Számára sem volt kegyelem: a német megszállás után a Gestapo letartóztatta, a dachau koncentrációs táborba deportálták, ahol belehalt a megpróbáltatásokba.

Sípos Péter

FARKAS KÁROLY

Resica, 1842. augusztus 12. – Budapest, 1907. február 16.

Édesapja magyar nemesi származású megyei tisztviselő, édesanyja Németországból került Magyarországra. A soknemzetiségű Krassó-Szörény megyében szülei nyelve mellett megtanult románul is. A resicai gépésziskolában technikai képzettséget szerzett és gépszerelőként dolgozott. Az 1860-as évek elején a valcoló, szakmai gyakorlatot szerző társaihoz hasonlóan néhány évre elhagyta hazáját, és Svájcban képezte tovább magát. Az I. Internacionálé német nyelvű központjában ismerkedett meg a szocialista eszmékkel, majd kapcsolatba lépett J. Ph. Beckerrel, a genfi szekció vezetőjével, és ott lett a nemzetközi munkásszervezet tagja. 1868 nyarán hazatért Magyarországra, és szűkebb hazájában, Temesváron telepedett le, ahol az államvasutak műhelyében kapott állást. Néhány hét múlva a munkások bérének emelése érdekében sztrájkot szervezett, és a sikereken felbuzdulva, 1868 őszén az ő irányításával megalapították a temesvári munkásegyletet. Az egylet az iparvidék összes munkását soraiba hívta, nemzetiségi hovatartozásukra való tekintet nélkül. 1869 januárjában az Internacionálé Főtanácsa Becker közvetíté-

sével Farkas Károlyt bízta meg tagtoborzással, a magyarországi szekció megszervezésével és annak irányításával. Ennek érdekében úgy döntött, hogy a fővárosba költözik, és ott kezdi meg, illetve folytatja megbízatásának teljesítését.

1869 második felében a Pest-Budai Munkásképző Egylet egyik vezetőjévé választották, és az egylet arculata az ő közreműködésével megváltozott: felkarolta és ösztönözte a munkások gazdasági küzdelmeit. Nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően 1870 májusában az egylet csatlakozhatott az Internacionáléhoz. Farkas Károly kezdeményezésére 1870 áprilisában kezdte meg működését az Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztár, a magyarországi munkásság első szociális intézménye, mely a polgári jótékonykodástól függetlenül maga segélyezte a rászorulókat. A marxizmus eszméi hatására következetesen szemben állt a polgári állam intézményeivel, politikai berendezkedésével, és arra törekedett, hogy minél előbb kialakulhasson Magyarországon is a legális szocialista-szociáldemokrata munkáspárt. A Párizsi Kommün bukása után 1871. június 11-ére munkás-

gyűlést és tüntetést szervezett. Ennek következtében a munkásegylet vezetőit letartóztatták, hűtlenség címén bíróság elé állították őket, majd bizonyítékok hiányában felmentő ítélet született. Így 1872 szeptemberében Farkas el tudott utazni az Internacionálé hágai kongresszusára, ahol találkozhatott Marxszal. Hazatérése után a hágai kongresszus intencióinak megfelelő „forradalmi munkáspárt” létrehozásán fáradozott, amire azonban még hosszú éveket kellett várnia. Ennek érdekében mégis megtették az első lépést, amikor 1873 januárjában megjelent az önálló munkássajtó: a *Munkás Heti Krónika* és *Arbeiter Wochen Chronik*. Farkas oroszulról fordított a kiadásban, hi-

szen a betegpénztár révén ő teremtette elő a pártnyomdához szükséges anyagi eszközöket. Ekkor már nem a szakmájában dolgozott, hanem a pénztár alkalmazásában állt, és szociálpolitikai munkát végzett. 1885-ben a szakegyleteket összefogó Budapesti Munkáskör elnöke volt. A Magyarországi Általános Munkáspárt tevékenységében is részt vett, de az 1880-as évek közepén fokozatosan visszavonult, és csak a betegpénztár sok energiát követelő anyagi ügyeit intézte. A századfordulótól 1907-ben bekövetkezett haláláig nevével már nem találkozunk.

Kozáry Andrea

FEJTŐ FERENC

Egy írástudó, egy kreatív értelmiségi pályája, munkássága aligha sorolható be mechanikusan politikai s különösen nem pártpolitikai kategóriákba. Főképp ha olyan személyiségről van szó, aki az irodalom, az esztétika tudományos övezetében s gyakran az esszé műfajában alkotott s alkot maradandót és jelentőset. Mégsem jogtalan Fejtő Ferenc e kötetbeli szerepeltetése, hiszen (e könyv lezárásakor) kilencvenéves gazdag életének és hét évtizedes munkásságának – minden belső változás, sokirányú vita mellett és ellenére – szerves, sőt bensőséges kapcsolata van a szociáldemokráciával.

Fejtő 1909. augusztus 31-én született egy zágrábi, illetve nagykanizsai polgári családban, amelynek nyelvi, nemzeti, vallási és szociokulturális tekintetben sokszínű rokon-sága és baráti köre a századelő Monarchiájának termékeny multikulturalitását idézte. Az otthonról is hozott műveltség, illetve kulturális nyitottság a pécsi, majd a budapesti egyetemi tanulmányok során érlelődött tudatos irodalmi érdeklődéssé, miközben Fej-

tő az 1920–1930-as évek radikális diákmozgalmainak sodrásába, ezen belül egyre inkább a baloldali szerveződések vonzáskörébe került. Megérintette őt Szabó Dezső szociális radikalizmusa is, de annak faji és jobboldali arculatát – saját „franciás” racionalizmusa, baloldali intellektuális meggyőződése és zsidó származása okán is – elutasította. A harmincas évek elején egy ideig az illegális kommunista diákmozgalomban is részt vett. Első publikációi ezt az elkötelezettséget tükrözték, ekkor ismerte meg József Attilát. Az 1932-es letartóztatási hullám őt is elérte, közel egy évet töltött börtönben, jöllehet ekkorra már sok ponton kiábrándult a hazai illegális kommunista párt merev és értelmiségellenes politikájából.

Irodalomkritikusi és esszéista munkássága 1934-től, szabadulása után bontakozik ki. Fejtő – a fasizmus németországi hatalomra kerülése és a nemzetközi, illetve hazai bolsevizmus kiábrándító gyakorlata okozta kettős sokk hatása alatt – úgy fordult szembe az illegális kommunista párttal és

műhelyeivel, hogy megmaradt militáns baloldalinak: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Mónus Illés nevével fémjelezhető vonulatához csatlakozott. Fejtőt a részben hasonló politikai utat választó József Attila mutatta be a párt akkor már tekintélyes ideológusának és művelődéspolitikusának. Kapcsolatba került a *Nyugat* szerkesztőivel, illetve a korabeli magyar irodalmi élet idősebb és fiatalabb generációjának liberális egyéniségeivel is. Fejtő közel 300 cikket, könyvkritikát, esszét, filozófiai dialógust, történelmi tanulmányt, vitairatot és egy szubjektív útirajzkönyvet publikált a harmincas években; legtöbbet az MSZDP napilapjába, a *Népszavába*, valamint a *Szocializmusba*, továbbá a *Szép Szóba* írt; ez utóbbinak – József Attilával, Ignótus Pállal együtt – alapítója és szerkesztője volt.

Elméleti írásai az 1930-as évek nagy kihívásaira – az intézményesülő fasizmussal szembeni humanista kiállás követelményeire, a hazai jobboldali és „népies” fajelméleti radikalizmusra – reflektálnak, választ keresve egyúttal a Szovjetunóban bekövetkezett sztálini fordulat természetére és következményeire is. Fejtő olyan antifasiszta népfront híve volt, amely a korszerű liberális és polgári demokratikus, valamint a szociáldemokrata eszmekörök szövetségére épült. A korabeli rágalmakat cáfolván Fejtő a föld- és parasztkérdés gyökeres és demokratikus rendezésének, a korszerű nemzeti tudat és kultúra értékeinek szenvedélyes hitvallója. Különösen nagyok az érdemei abban, hogy a szociáldemokrata értelmiség és az érdeklődő munkásság számára „ideológiailag” is elfogadhatóvá és bensőséges élménnyé válhatott megannyi új művészi és tudományos érték, a kortárs progresszív irodalom, József Attila egyszerre varázsos és megrendítő költészete, a népi szociográfiák, az avantgárd, illetve a hazai újklasszicizmus. Fejtő jól ismerte és adaptálta a modern realizmus iránt fogékony marxista művészetelmélet új koncepcióit is.

1938 elején egy radikális szellemű közéleti cikke miatt „osztály elleni izgatás” vádjával bíróság elé idézték, s ez elől, illetve az akkor már nyíltan kibontakozó hazai zsidóüldözések miatt párizsi emigrációba menekül. Részt vesz az ottani antifasiszta mozgalmakban, a háború alatt bujkál. A felszabadulás után újságíróként, majd a párizsi magyar sajtóiroda vezetőjeként – a nagykövet Károlyi Mihály munkatársaként – eleven kapcsolatot tart a hazai szellemi élettel, rendszeresen ír a szociáldemokrata lapokba, folyóiratokba, s kiadványokat is szerkeszt (például az 1848-as forradalmak centenáriuma). Egy ízben haza is látogat, de az érlelődő kommunista fordulat előjelei, majd a Rajk-per és tragikus következményei láttán arra a következtetésre jut, hogy a proletárdiktatúra Magyarországra lehetetlen lenne számára a szabad alkotómunka. Már évek óta eleven francia kapcsolataira építve a politikai újságírás és történetírás műfaját választja; a francia hírügynökség, az AFP munkatársa és a nagy nemzetközi lapok állandó elemzője lett. 1953 óta több és folyamatosan bővülő kiadásban, számos világnyelven jelent meg *A népi demokráciák története* című munkája, ez tette széles körben ismertté a nevét. Mindig is nagy figyelmet fordított a szociáldemokrácia múltjára és jelenére. A hetvenes évektől kezdve tárogatta a magyarországi új, progresszív társadalomtudományi kezdeményezéseket és az ellenzéki mozgalmak egyéniségeit, szellemi műhelyeit, de csak a rendszerváltozás „pillanatában”, 1989-ben, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésére látogatott haza először.

Fejtő Ferenc külföldön született könyvei, tanulmányai 1989 után „találtak haza”, igazán ekkortól váltak széles körben ismertté. Egyre több úgy, hogy immár folyamatosan megjelennek az 1930-as években írt magyar vonatkozású könyvei és e régebbi tanulmányainak válogatásai (*Érzelmes utazás, Szép Szóval, Borkóstoló, II. József*

stb.), másrészt pedig az idegen nyelvű első kiadásokat követően magyarra fordított új munkái is a hazai szellemi élet szerves részévé válnak (*Budapesttől Párizsig, Emlékeim, Rekviem egy hajdanvolt birodalomért, Ausztria–Magyarország szétrombolása, Hová repül az idő? Beszélgetések Jacqueline Cherruault-Serperrel, A zsidó és az úristen, Eretnék esszé* stb.). Egy évtizede immár itthon is nyilvános közírói tevékenységének keretei között továbbra is megkülönböztetett figyelmet szentel a baloldal, illetve a modern szociáldemokrácia kérdéseinek, erről is tanúskodik *Szociáldemokrácia tegnap, ma, holnap* (1996) című kötete.

Van benne bátorság megvallani fiatalkori önmagáról: „Vonzottak a marxizmus racio-

nalista, vagyis ésszerűsége törekvő és humanista igényei, követelményei, de taszítottak és lázongásra, lázadásra ösztönöztek a szektarianizmus és a terrorizmus terméketlenítő visszahatásai. Semmit sem tagadok meg abból, amit a magam Sturm und Drang-korszakában, viharos ifjúságom éveiben írtam...” S miközben évtizedek óta perben-haragban van az államszocializmus, a sztálinizmus és a „létező szocializmus” doktrínájával, illetve praxisával, kései önéletrrásában is meggyőződése, hogy „lehetőséges hűnek maradni a marxista elvekhez”, s önérzetesen hozzá is teszi: „mindvégig hű maradtam a szocialista eszményhez”.

Agárdi Péter

FISCHER JÓZSEF

Budapest, 1901. április 12. – Budapest, 1995. február 23.

Építész, politikus. Iskoláit Budapesten végezte. 1920-tól műszaki rajzolóként, majd építésvezetőként dolgozott. 1925-ben építőmesteri oklevelet szerzett. 1927-ben megismerkedett Ligeti Pállal, Molnár Farkassal, Kassák Lajossal. 1928-tól bekapcsolódott az új építészetről folyó hazai vitákba, s részt vett a Kassák vezette Munka-kör megalakításában. 1929-től tagja a modern építészek nemzetközi szervezete, a CIAM magyar csoportjának, Büchler József, majd Peyer Károly révén kapcsolatba került a szociáldemokrata mozgalommal. E találkozások és kapcsolatok szakmai és politikai tanulságai alapján, valamint a lakásépítés terén Frankfurtban és Stuttgartban megszületett eredmények hatására alakult ki építészeti koncepciója, melynek lényege: a legfontosabb feladat a tömegek lakásproblémáinak megoldása, a rendelkezésre álló anyagi eszközök racionális fölhasználásával minél több

jó és modern lakás építése. A *Munka*, a *Tér és Forma* és a *Népszava* hasábjain cikkek sorában foglalkozott a budapesti lakáshelyzettel, szociológiai és építészeti szempontú elemzéssel tárva föl a lakásnyomor okait, rámutatva a budapesti lakásépítkezések döntő többségének antiszociális jellegére, vagy épp a jó szándékú törekvések szakmai hibák miatti megghiúsulására. Tapasztalatait kiállításokon is a nyilvánosság elé tárta. Az 1932 szeptemberében az Iparcsarnokban megnyílt *Ház, város, társadalom* című bemutatót, amelynek létrehozásában szintén fontos szerepe volt, a rendőrség „osztály elleni izgatás” címén már a megnyitó előtt bezáratta; a bírósági eljárás végén Fischert is egy hónapi fölfüggesztett fogházbüntetésre ítélték.

Az új építészetben rejlő szakmai értéket, egy új életforma keretét szolgáló környezet megteremtésének lehetőségét épü-

lettervek és megvalósult épületek sorával mutatta be. 1931-ben részt vett a CIAM magyar csoportja közös vállalkozásának számító „Kolház”-terv, valamint az albertfalvai családi házas lakótelep-építésre készített „ellenterv” megalkotásában. A modern építészet hivatásáról vallott elképzeléseit a hazai viszonyok miatt jó ideig ő is csak villák, családi házak révén valósíthatta meg. E körbe tartozó munkái közül az egyik legjelentősebb a Bresztovszky Ede számára tervezett Csatárka utcai ház. 1934-ben részt vett a Tisza Kálmán – mai nevén Köztársaság – téri OTI-bérházak, majd a pestújhelyi munkáskórház tervezésében. A következő évek során alkotott művei, a Bajza utcai villa (1937), a Thököly úti és a Váci úti bérház (1938, 1941), a Széchenyi-hegyi Rege és Gyopár Szálló (1940, 1941), a Pusztaszeri úti bérvilla és a Rassay Károly számára tervezett rózsadombi villa (1941) az új építészeti szemlélet magyarországi térhódítását jelzik. Fischer a szociáldemokraták képviselőjelöltjeként indult az 1930-as évek második felében tartott budapesti helyhatósági választásokon és az 1939. évi országgyűlési választáson. 1941-ben a katonai szolgálatra behívott Borbíró Virgiltől átvette a modern magyar építészet legrangosabb szakmai fórumának számító *Tér és Forma* szerkesztését. 1944-ben kapcsolatait és házát fölhasználva részt vesz zsidó származású írók, művészek, politikusok bujtatásában, mentésében. E szerepvállalás is tanúsítja: Fischer nemcsak kitűnő építész, hanem a szervezéshez és irányításhoz, valamint a nehéz helyzetek megoldásához szükséges adottságokkal, kitartással, bátorsággal, határozott föllépéssel is rendelkező személyiség volt.

A háború után a Szociáldemokrata Párt javaslatára az újjáépítés egyik szakmai irányítója lesz: 1945-től a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke és országos építésügyi kormánybiztos. Országgyűlési képviselővé választják, tagja és egy cikluson át alelnöke a Magyar Művészeti Tanácsnak, elnöke a Magyar Építőművészek Szövetségének, a Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének, valamint a Nemzetközi Kultúrcsere Társaságnak, továbbra is főszerkesztője a *Tér és Formának*. Hivatali munkája során éles vitákat folytat Vas Zoltánnal, aki Budapest polgármestereként és a Gazdasági Főtanács titkáráként szintén az újjáépítés vezérkarában tevékenykedett.

A fordulat éve után kiszorul a közéletből, s megfosztják a képességeihez és szakmai rangjához illő munka végzésének lehetőségétől is. Előbb az egyik fővárosi iparitanulointézetben órabéres alkalmazottként kőművesmesterséget tanít, majd a Buváti lakóház-tatarozó részlegében csoportvezetőként dolgozik. 1956 októberében részt vesz a szociáldemokrata párt újjászervezésében. A párt megbízásából államminiszteri rangban tagja lesz Nagy Imre november 2-án megalakuló koalíciós kormányának. A forradalom leverése után továbbra is a Buváti munkatársa, majd tervező építésszéként dolgozik. 1965-ben kivándorol, New Yorkban telepedik le, részt vesz az ottani magyar emigránsszervezetek munkájában. 1978-ban hazatér. Magas kort megérve még tanúja lehet a rendszerváltozásnak. Munkássága és életútja elismeréseként 1993-ban Budapest díszpolgárává választják.

Csaplár Ferenc

FRANKEL LEÓ

Óbuda-Újlak, 1844. február 25. – Párizs, 1896. március 29.

Édesapja dr. Frankel Albert, akinek nevével az 1870-es évek második felében a *Népszava* hasábjain rendszeresen találkozunk, ha a Munkás Betegsegélyező és Rokkant Pénztár kimutatásait böngésszük. Édesanyja bécsi születésű polgárlány, így a gyermekek a szülői házban német szót hallottak először. A jó nevű orvos gondtalan gyermekéveket biztosított fiainak és leányainak. A négy gimnázium elvégzése után a jó kezűgyességgel rendelkező Frankel Leó a családi tradíciót folytatta – anyai nagyapja ötvös és ékszerész volt Bécsben –, amikor az ötvösmesterséget választotta. Az 1860-as évek elején külföldre ment, hogy szakmai gyakorlatot szerezzen. Dél-Németországban ismerkedett meg Lassalle tanításaival, és jó pár évig az ő nézeteit képviselte. Svájci tartózkodása alatt a lassalleánus *Sozialdemokrat* című újság munkatársa, majd miután 1867-ben Párizsba költözött, a lap párizsi levelezője lett. Itt került közvetlen kapcsolatba az I. Internacionáléval, és a német szekció vezetőjeként jelentős tevékenységet fejtett ki. Rövid londoni tartózkodása hozta meg számára Marx és Engels – halálukig tartó – barátságát. 1870 májusában Párizsban „titkos társaságok szervezéséért” két hónapi börtönrre ítélték. A Párizsi Kommünben mint munkaügyi és kereskedelmi megbízott kiemelkedő szerepet töltött be. Elsősorban szociális és munkaügyi reformok megszervezésével és megvalósításával foglalkozott; az utolsók egyikeként, 1870. május 28-án tudott elmenekülni Párizsból. Kalandos körülmények között érkezett meg augusztus közepén Londonba, ahol Marx közvetlen közelében dolgozott.

Az Internacionálé Főtanácsa augusztus 22-én tagjai közé választotta, majd a szeptemberi londoni konferencián megbízták

Ausztria és Magyarország levelezőtáskári tisztségével. Elsősorban az osztrák szocialistákkal épített ki szoros kapcsolatot, ugyanis éppen akkoriban a magyar szocialisták vizsgálati fogságban voltak, és folyt ellenük a hűtlenségi per. 1872 nyarán Svájcban J. Ph. Becker arról informálta Frankelt, hogy a magyarországi szocialisták Farkas Károly személyében kapcsolatba akarnak lépni a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsával. 1872 augusztusában levél útján kapcsolat jött létre közöttük, majd a hágai kongresszuson személyesen is megismerkedtek, és megvitatták az önálló munkáspárt létrehozásának szükségességét. Frankelnek a hágai kongresszus elé terjesztett beszámolója az első olyan jelentés, amely az ausztriai és a magyarországi szocialista mozgalommal is foglalkozott. Szinte ezzel egy időben, távollétében, a francia hadbíróóság formálisan mint köztörvényes bűnözőt, valójában a kommünben betöltött szerepe miatt, halálra ítélte. 1872 és 1875 között Londonban újságírásból és alkalmi ötvösmunkákból tengette életét. 1875-ben elhagyta az angol fővárost, és rövid németországi tartózkodás után Bécsben telepedett le. Az osztrák rendőrség minden lépését figyelte, és mint gyanúsán viselkedő idegent, akinek azonban a nevét jól ismerték, 1875 decemberében letartóztatta, azonban nem a francia, hanem a magyar hatóságoknak adta át. Budapesten nagyszabású pert akartak lefolytatni ellene, de bizonyítékok hiányában kénytelenek voltak felmenteni és 1876 márciusában szabadlábra helyezni. Rövidesen átvette az *Arbeiter Wochen-Chronik* szerkesztését azal a céllal, hogy minél előbb megvalósítsa a munkáspárt megalapítására irányuló törekvéseit. Azt a polgári demokratikus követelést helyezte előtérbe, amely ellen a ható-

ságok sem emelhetek szót: az általános választójogot. Úgy gondolta, hogy olyan politikai tömörülést kell létrehozni, amely szociáldemokrata párttá fog fejlődni. 1878 áprilisában az ő elnöklétével, és elsősorban a német nyelvű szakmunkásság támogatásával, megalakult a Nemválasztók Pártja. A mozgalomban meglévő politikai különbségek és személyes nézeteltérések (Külföldi Viktor Magyarországi Munkáspártjával), valamint a hatóságok ellenállása lehetetlenné tették a párt eredményes tevékenységét. Frankel jól látta, hogy a megosztottságnak az egész mozgalom csak a kárát látja, ezért az egységesítő törekvéseket támogatta. Még 1877 szeptemberében részt vett a genti nemzetközi szocialista kongresszuson, ahol a tanácskozók ismételten elhatározták magukat az anarchista csoportoktól és merényletektől.

A Magyarországi Általános Munkáspárt 1880-as programja Frankel elvi útmutatásait követte, és a német szociáldemokraták 1875-ös gothai programját és annak kritikáját figyelembe véve készült. Frankel nem sokáig segíthette a párt munkáját, mert 1880 őszén sajtópert indítottak ellene, és másfél évi börtönrre ítélték. A váci fogházból történt kiszabadulása után elhagyta Magyarországot és Bécsben telepedett le, ahol Victor Adler mellett az osztrák szociáldemokrácia szervezeti széttagoltságának megszüntetésén, egységének megteremtésén munkálkodott. A magyarországi mozgalomtól való eltávolodásához az is hozzájárult, hogy az egyre inkább magyar anyanyelvűvé váló szervezett munkásokkal és szakmunkásokkal nem találta meg a kellő hangot, s nyelvi nehézségei miatt nem tudott hatásos, magával ragadó szónoklatokat tartani, újságcikkeket írni. Ennek ellenére azon kevesek közé tartozott, akik jól látták Magyarország helyzetének sajátosságait és érzékelték az ezekből eredő tennivalókat. Nem tartotta szükségesnek a birodalom felbomlását; a konföderációs elképzelése-

ket támogatta. A függetlenségi pártiakkal való politikai együttműködés érdekében a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején olyan engedményekre is hajlandó volt, hogy a szocialisták nem érintik a nemzeti, nemzetiségi kérdést. Frankel rendszeresen levelezett osztrák, német, lengyel és orosz szociáldemokratákkal, és nagy buzgalommal ápolta a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom közötti kapcsolatokat. Azon kevesek közé tartozott, akik – a magyar szociáldemokraták közül elsőként – már a nyolcvanas évek elején Kautsky lapjában, a *Die Neue Zeiten*-ben publikálhatott.

1888-ban a II. Internacionálé alakuló kongresszusának megszervezése céljából Párizsba költözött. A tanácskozás előkészítése érdekében 1889 áprilisában Budapestre látogatott, és sürgette a párt tevékenységének átalakítását, az agitációs és felvilágosító munka gyökeres megváltoztatását és fellendítését. Bár közvetlenül nem vett részt a magyarországi munkásmozgalomban, Ihrlinger és Julius Popp mellett a Magyarországi Általános Munkáspárt őt is felkérte, illetve megbízta, hogy a párizsi kongresszuson a pártot képviselje. A magyarországi helyzetről a kongresszuson nem folytattak vitát, hanem Frankelre, Adlerre és Liebknechtre bízta a magyar párt tevékenységének alaposabb elemzését, a problémák feltárását és egyúttal az elvi és gyakorlati útmutatást. A nyolcvanas évek végétől végleg Párizsban telepedett le. Különböző lapoknál – *La Bataille*, *La Grande Bataille*, *La Petite République*, *Vorwärts*, *Arbeiter Zeitung* – többnyire aláírás nélkül jelentek meg cikkei, melyekben általános társadalmi, munkásmozgalmi és szakszervezeti kérdésekről írt. Részt vett a II. Internacionálé brüsszeli és zürichi kongresszusán, a párizsi németek klubjának delegáltjaként. Zürichben az egyik központi kérdés a háború volt, mely ellen Frankel is következetesen állást foglalt. 1894-ben, az MSZDP III. kongresszusa alkalmából a vezetőség-

nek küldött utolsó levelében nagy jelentőségűnek és helyes taktikának tartja, hogy a magyarországi viszonyok között a párt egyre nagyobb figyelmet fordít a mezőgazdasági munkásokra, és bevonja őket a szocialista mozgalomba. Utolsó cikkeiben és leveleiben május elseje megünneplése és a mun-

kásszolidaritás fontosságával foglalkozott. A Père-Lachaise temetőből hamvait 1968. március 29-én Budapesten helyezték örök nyugalomra.

Kozáry Andrea

GÁL BENŐ

Bácskertes, 1879. szeptember 16. – Mauthausen, 1945

Nyomdász, magánúton elvégezte a négy polgárit. A szakszervezetnek 1900-tól, az MSZDP-nek 1902-től volt tagja. A szakszervezetben mint bizalmi, majd mint vezetőségi és szervezőbizottsági tag dolgozott.

A századforduló után belépett a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületébe, és 1904-ben részt vett a szervezet havonta megjelenő lapjának, a *Világosságnak* a megindításában. Később a *Szövetkezeti Élet* (az Általános Fogyasztási Szövetkezet orgánuma) – szerkesztője lett. 1910-től az Áfosz igazgatósága Gál Benőt megbízta a szervezés irányításával, a következő évben emellett a Munkásbiztosító Pénztár tisztviselőjeként is alkalmazták.

Élénk publicisztikai munkát fejtett ki, 1911 és 1917 között a *Népszavában* és a *Szocializmusban* a szövetkezeti problémák szakértője. 1917-től a Magántisztviselők és Kereskedelmi Alkalmazottak Országos Szövetségének tisztségviselője lett, miután megvált a Munkásbiztosító Pénztártól.

1919-ben, jóllehet nem értett egyet a kommunistákkal, úgy vélte, hogy a mozgalom érdekében együtt kell működnie a tanács hatalommal. Gál a Közoktatásügyi Népbiztosság keretében létrehozott Szellemi Termékek Országos Tanácsa könyv- és lapterjesztői osztályának titkára lett. A kommun bukása után rövid időre letartóztatták,

de semmiféle vádpontot nem tudtak kiagyalni ellene, ezért szabadlábra került.

A szociáldemokrata párt- és szakszervezeti mozgalomnak az újjászervezés időszakában nagy szüksége volt lelkiismeretes, a hivatali munkának élő tisztviselőkre. Olyan személyiségekre, akik nem tápláltak nagy politikai ambíciókat, hanem készséggel vállalták a mozgalom zökkenőmentes működéséhez elengedhetetlen bürokratikus teendőket, akik értettek a „papírmunkához”, s otthonosan mozogtak a kimutatások, adatsorok világában, amelyet a nagy szónokok, ideológusok bizony lenéztek. 1923-tól a Szakszervezeti Tanács pénztárosa; a szakszervezeti kongresszuson rendszerint ő tartott referátumot a munkások gazdasági helyzetéről. Fogalommal váltak a Gál Benő-készítette statisztikai adatsorok a bérvizonyokról, az árakról, a munkások életszínvonaláról. Ezekre hivatkoztak a szakszervezeti vezetők a bértárgyalásokon, adatainak pontosságát a munkáltatók és a hatóságok sem hagyhatták figyelmen kívül. Az utókor számára pedig megkerülhetetlen történelmi forrást jelentenek. Munkásságát a szakmai körök is elismerték. Tagja volt az Országos Statisztikai Tanácsnak és a Konjunktúrakutató Intézetnek. 1929-ben beválasztották az OTI elnökségébe és igazgatóságába; 1925 és

1941 között a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságban dolgozott.

A zsidótörvények korszakában Gál kénytelen volt visszalépni legtöbb tisztségéből, amit még elviselt volna; de meg kellett válnia szerkesztői és statisztikusi munkásságától is.

1944. március 19. után Gál Benőt is letartóztatták, a mauthauseni koncentrációs táborba deportálták, s ott érte a halál.

Sipos Péter

GARAMI ERNŐ

Budapest, 1876. december 15. – Budapest, 1935. május 28.

Ifjabb gróf Andrássy Gyula legszívesebben törvényt fogadtatott volna el Garami örökös képviselőházi tagságáról, Hatvany Deutsch Lajos pedig az angol Munkáspárt államférfijaihoz hasonlította. Vázsonyi közeli politikai partnerének tekintette, Apponyi Albert szívesen osztotta meg vele nézeteit. Tisza István ridegen tartózkodó volt vele; Wekerlével könnyebben szót értett. Károlyi Mihály nagyra becsülte politikusi rátermettségét, de hiányolta belőle a forradalmi elszántságot; Jászi Oszkár inkább opportunistának, mint réalpolitikusként tekintette. Nagyatádi Szabó István szívesen működött volna együtt a Garami-féle munkáspárttal, Garami viszont Friedrich Istvánnal nem volt hajlandó szóba állni. Bethlen István a zűrzavaros 1919-es év második felében szerette volna átmeneti szövetségesnek megnyerni őt, ám Garami mindvégig határozottan szembefordult az antidemokratikus, tekintélyuralmi rendszer prominens politikusával.

Garami Ernő mint műszerész két évig Németországban dolgozott, majd hazatért. 1898-tól 1918 novemberéig a pártvezetőség tagja volt, s egyben a *Népszava* főszerkesztője. Garami nem a népgyűlési szónokok, a retorikai fogások, a hatásos jelszavak, a találó kiszólások embere volt. Saját magát rossz szónoknak tartotta, bár a számtalan beszámoló mellett a párt politikáját meghatározó elemzéseket, javaslatokat

is ő terjesztette a kongresszus elé. Teoretikus volt, de nem a dogmák rabja; a német tapasztalatokat iránymutatónak tartotta. Nem volt vezéralkat, ám álláspontja meghatározó volt. Olyan politikai stratégia volt, aki a távlatos célokat nem tévesztve, a reális erőviszonyokat mérlegelve dolgozta ki egy-egy rövidebb-hosszabb szakaszra a párt taktikáját. A vitában meggyőzően, lehangolva érvelt, javaslatai megalapozottak, ítéletei olykor ridegek. Garami olyan szocialista tömegpárt megteremtésén dolgozott, amely a magyarországi polgári demokratikus rendszer fő támasza s egyben annak továbbfejlesztője. Jól tudta, hogy ezt hosszú és szívós politikai harccal lehet csak elérni, s nem véletlen, hogy a századelő nagy választójogi tömegmozgalmainak, a százezres tüntetéseknek egyik fő kimunkálója volt. Ezt a felfogását az 1930-as szeptember elsejei demonstráció idején is megőrizte, hiszen az ő gyűjtő hatású rőpirata szólította akkor is a munkásokat „Ki az utcára!” Ugyanakkor a reformok következetes híve, a kompromisszumok embere. Szívesen tárgyalt lehetséges szövetségeseivel vagy kellemetlen politikai ellenfeleivel. Megértő volt más politikai erők felfogása és céljai iránt, s az elkerülhetetlen ütközést is vállalva, a találkozási pontokat kereste. Ezt a készségét 1918/19 fordulóján, miniszteri működése során is megőrizte. 1919 elején szembefordult a forradal-

mat túlhajtó szélsőséges irányzatokkal. Elutasította a KMP-vel való együttműködést, s megszakított minden kapcsolatot a Tanácsköztársasággal. Úgy vélte, hogy az erőltetett, időszerűtlen politikai hatalom-átvétel és szocializálás a fehér ellenforradalom szálálcscsinálója.

1919 augusztusában hazatért, s részt vett az MSZDP talpraállításában, a párt megbízásából pedig az antantmegbízott Clerkkal folytatott tárgyalásokon. Azon dolgozott – eredménytelenül –, hogy 1918 magyar októberéből minél többet átmentsen. A régi konzervatív politikusokkal szívesen működött volna együtt, ám a fehérterror politikai kurzusától elzárkózott, s 1919 őszén Bécsbe távozott. Tíz éven keresztül az emigrációban kérlelhetetlenül harcolt a Horthy–Bethlen-féle rendszer ellen. Ő szerkesztette a *Jövő* című napilapot, mely ellen számtalan sajtóper indult. A lapot itthon nem terjeszthették. Jóllehet az MSZDP-t képviselte a nemzetközi tanácskozásokon, az 1920-as évek második felében pedig a *Népszava* párizsi tudósítója volt, gyakran bírálta az MSZDP vezetőségének politikáját, ám önálló emigráncsoportokat nem alapított. 1929 novemberében hazatérhetett.

Garami a modernizáció lelkes híve volt, ám a modernizáláson nem egyszerűen az iparosítást, hanem a kultúra, az oktatás, az infrastruktúra általános fejlesztését értette. A nagy gazdasági egység híve volt, s nem lelkesedett a szeparatista elszakadási törekvésekért. Az utódállamok problémáját a közép-kelet-európai államok gazdasági összefogásában, a regionális konföderáció megteremtésében jelölte meg, amely sokoldalúan segítheti elő Európa nélkülözhetetlen integrációját. Jóllehet a bolsevizmust, a szovjet gyakorlatot elutasította, 1933-ban azt ajánlotta, hogy a demokratikus nagyhatalmak indítsanak preventív háborút a hitlelizmus ellen, amely a legnagyobb veszélyt jelenti a világbékére.

1931-ben a pártvezetőséggel támadt konfliktusa miatt ismét Bécsbe ment. Tulajdonképpen ezzel véget is ért politikusi pályája. Itthon már nem találta a helyét, konok maradt, nehezen felejtett. A válság és a fasiszmus éveiben az emigráció is széjjelszakadt. 1934-ben, amikor ismét hazatért, már csak árnyéka volt korábbi önmagának.

Varga Lajos

GARBAI SÁNDOR

Kiskunhalas, 1879. március 27. – Párizs, 1947. november 7.

Földműves szülők szorgalmas gyermeke, aki élvezetesen olvasott fel környezetének. Tanító szeretett volna lenni, de 1894 elejétől a fővárosban kőművesinas lett. Szorgalma itt sem hagyta el, jól elsajátította a szakma fortélyait, és már ekkor eljárt a Nemzeti Kertben tartott népgyűlésekre. Amikor felszabadult, azonnal belépett a kőművesegédek szakegyletbe. Az 1897-es nagy kőművesstrájk idején a strájkantányán volt, ahol szívesen hallgatta Bokányi Dezső

beszédeit. A strájk bukása nem kedvetlenítette el, hanem sokat olvasott, autodidakta módon képezte magát, és ismereteit másfél éves külföldi munkája során tovább tökéletesítette.

Tevékeny szerepet vállalt a szakszervezeti mozgalom kibontakoztatásában (1899–1902). Részt vett a szakszervezetek első és második kongresszusán. Neve szorosán összefonódott az építőmunkások országos szövetsége, a MÉMOSZ létrehozá-

sával és megszilárdításával. A forradalmak koráig a MÉMOSZ elnöke vagy vezető titkára volt. Mindvégig védelmezte a szociáldemokrata szellemiségű szakszervezeti mozgalom egységét. Számptalan cikket, tanulmányt írt a szakszervezeti munkáról és arról, milyen feladatokat kell megoldani a kultúra és a művelődés terén.

1901-től 1919-ig volt tagja az MSZDP vezetőségének. Bekerülését kiváló személyi adottságai mellett a pártvezetőség fiatalításának és magyarosításának követelménye is indokolta. Megjelenése, atlétaalkata, kellemes baritonhangja, ízes, magyaros beszéde, világos, tárgyyszerű érvelése a népgyűlések kedvelt szónokává avatta, s politikusi pályája során rengeteg beszédet, előadást tartott.

Politikusi képessége és rátermettsége nem az elméleti elemzésben, a távlati stratégia kijelölésében, hanem a gyakorlati szervezőmunkában, a tapasztalatok alkalmazásában érvényesült. Jó érzéke volt a konkrét feladatok rangsorolásához. A választójogért folyó harc egyik irányítója, főleg 1905 és 1908 között. A nagy demonstrációk egyik fő szervezője. 1907. október 10-én, a politikai tömegsztrájk napján kiváló beszéd kíséretében nyújtotta át a parlament elnökének, Justh Gyulának a párt memorandumát. A háború előtti években gyakran szerepelt a függetlenségi párt vezetőjével közös népgyűléseken.

Garbai 1909-től az Országos Munkás-, Betegsegélyző és Balesetbiztosítási Pénztár alelnöke, majd elnöke lett, síkraszállt a pénztár autonómiájáért. Sokat tett a modern szociálpolitika kialakításáért és megerősítéséért.

1917-ben a Károlyi Mihály vezette Választójogi Blokk egyik alelnöke, a június 8-i százezres tüntetés irányítója. Befolyása megnőtt az MSZDP vezetésében. Az 1918-as októberi rendkívüli pártkongresszuson a politikai hatalmi berendezkedés megváltoztatását sürgette, még abban bízva, hogy az

önrendelkezés nem vonja maga után az ország megcsonkítását. Tagja lett a Nemzeti Tanácsnak, majd a lakásügyek kormánybiztosa. E bonyolult feladat ellátása mellett figyelme a decemberben kirobbant kormányválság megoldására irányult. A megoldást a csupán szocialistákból álló kormány felállításában vélte megtalálni; véleménye szerint egy ilyen kormány megszüntette volna a nagybirtokot, és az új államrendet is megalapozta volna.

Ambivalens érzésekkel figyelte a KMP agitációját. A kommunisták megjelenését tudomásul vette, néhány gyűlésükön is részt vett, ám a testvérháborút indulatosan elutasította. Februárban élesen támadta a kommunistákat, s nem riadt vissza attól sem, hogy bűnvádi eljárást indítson ellenük. Rendkívül bizalmatlan volt és maradt az újsütetű „forradalmárok”, újítók, mozgalmi tapasztalattal nem rendelkező értelmiségi fiatalok nagy kárt okozó, látszólag „szocialisztikus” túlbuzgókodása iránt. 1919. március 21-én a Budapesti Munkástanács ülésén ő hirdette ki a két párt egyesülését s azt, hogy a munkásság vette át a hatalmat. Ő lett a Forradalmi Kormányzótanács elnöke. Noha korábban nem kívánta a KMP-vel való egyesülést (csak a kívülről nyújtandó támogatást), a szükség szabta kényszerrel magyarázta az egyesülést, nem csinálva titkot abból, hogy a kiküldött bizottságnak csak a megállapodásra, de nem az egyesülésre volt megbízatása.

Mint elnök az ellentétek kiegyenlítésére, a szélsőséges nézetek visszaszorítására törekedett a fárasztó, éjszakába nyúló kormányüléseken. Helyeselte a kulcsiparágak államosítását, de szembe fordult a lakásrekvirálással. Foglalkoztatta az anyagi érdekesség megteremtésének problémája, s lelkesen pártolta a műszaki értelmiség teremtésirányító szerepét. A földosztás elmaradását azzal magyarázta, hogy a Vörös Hadserg igényének kielégítése volt az elsődleges tennivaló.

A néhány napos Peidl-kormányban a közoktatásügyi tárcát kapta, jóllehet nem sok reményt fűzött az 1918-as polgári demokráciához való visszatéréshez. Nem került a tisztí különítményesek kezére, 1919 novemberében sikerült Erdélybe jutnia, majd 1920 elején Bécsbe ment, ahol hamarosan a Világosság-csoport élére került. Emigrációs éveiben a szocialista átmenet kérdései foglalkoztatták. 1935-ben, Pozsonyban jelent meg *Új utakon a hatalomért* című munkája. A történelmi tapasztalatokból okulva, a nagybirtok demokratikus széttörését, a földosztás megvalósítását hirdette. Állandó harcot folytatott az ellenforradalmi rendszer ellen a demokráciáért. Emigrációs éveiben is nevelte, tanította, segítette munkatársait. 1927 végén néhány társával kivált a Világosság-csoportból, és Előre elnevezéssel új csoportot alapított.

A bécsi 1934. februári munkásfelkelés leverése után Pozsonyba menekült. Felismerve a fasizmus elleni harc szükségességét. 1936-os amerikai körútja során a népfrontpolitika propagálója lett. Élénk levelezést folytatott az 1918-as októberista emigráció tagjaival.

1938-ban a hitleri fasizmus és magyarországi szövetségesei elől menekülve Párizsba ment, ahol egyre jobban elszigetelődött. A húszas években kiépített francia kapcsolatai is megszakadtak. Magára hagyatottsága még kínzóbbá vált a német megszállással, ráadásul 1944 elején a Gestapo párizsi ügynökei zavaros ügybe kevertek. A budapesti Virradat című lap 1944 áprilisában Garbai-nyilatkozatot közölt, amely sérthette az antifasiszta ellenállókat. Párizs felszabadulása után memorandumokat írt a nagyhatalmakhoz, melyekben a volt uralkodó osztályokat ítélte el, és méltányos eljárást kért hazájának. Hirdette a Duna-menti népek megbékítését, s az ország függetlensége érdekében igazságos, a magyar érdekeket is méltányló, kedvező békét kért. Mindhiába.

1945 elejétől igyekezett haza, ámde a politika itthoni vezetői elhárították kétséges kísérleteit, hisz számukra „persona non grata” lett. Garbai Sándor ismét magára maradt, s megfáradva, megkeseredve halt meg.

Varga Lajos

GÁRDOS MARISKA

Nagyberény, 1885. május 1. – Budapest, 1973. január 23.

Szocialista író, újságíró, a nőmunkásmozgalom úttörője. Családi hagyomány vitte szinte gyerekként a magyar szociáldemokrácia soraiba. Tizenöt éves korában lett a párt tagja, s ekkor jelent meg első írása a *Népszavában*. Alapítója, majd egyik vezetője a kereskedelmi alkalmazottak szakszervezetének. 1903-ban első elnöke a Magyarországi Nőmunkás Egyesületnek, s alapító szerkesztője az 1905-ben indult *Nőmunkás*-nak. Politikai és irodalmi munkássága népszerűvé tette a progresszív közvélemény-

ben. Elismerően írt róla Ady Endre, s barátjának mondhatta többek közt Szabó Ervint. Első férje, Bresztovszky Ernő is kiemelkedő alakja volt a szocialista publicisztikának. Részt vett a haladó magyar irodalom és a szocialista munkásmozgalom kapcsolatát építő *Népszava Olvasótár* létrehozásában. Mint a párt nőszervező bizottságának titkára és mint szónok, agitátor országosan ismert személyiség. Tekintélyes alakja a nemzetközi szocialista nőmozgalomnak. 1912–1913-ban agitációs körúton járt az

Egyesült Államokban, s közreműködött az ottani magyar nyelvű újság, az *Előre* szerkesztésében.

Hazatérve némiképp visszavonult a nőmozgalomtól, s inkább újságírói, illetve szakszervezeti tevékenységet folytatott. A forradalmak idején ismét szerepet vállalt a nőmunkásmozgalomban, gyakori szónoka a népgyűléseknek és tagja a Budapesti Munkástanácsnak. A Tanácsköztársaság megdöntése után egy ideig itthon bujkált, majd Bécsbe emigrált, s egyik vezetője lett a szociáldemokrata emigráció Világosság-csoportjának. A kommunistákhoz való viszonyát feszültté tette az a körülmény, hogy Frida húgát a Szovjetunióban kémkedés gyanújával letartóztatták, majd 1926-ban kivégezték. Mégis vele tartott kapcsolatot Landler Jenő, s az évtized végén vele kereste az együttműködést Garami Ernő.

Gárdos Mariska egyre nehezebben viselte el az emigrációt. Mélyen megrendítette Kunfi Zsigmond, majd Kalmár Henrik öngyil-

kossága, s ezért úgy döntött, hogy 1932-ben minden kockázatot vállalva hazatér. Itthon a *Világosság* szellemisége jegyében szigorú kritikusa volt a hazai pártvezetésnek. Bár látása egyre gyengült, jelentős irodalmi, műfordítói és publicisztikai tevékenységet folytatott. Az ezekben az években írott munkái közül a legismertebb *A nő a történelem sodrában*. Népszerű szónoka volt a rendszeres párnapoknak, és híresek voltak szemináriumai. Radikális antifasiszta megnyilvánulásaiért gyakran indítottak ellene eljárást, s a második világháború éveiben internálták. A felszabadulás után részt vett az egységes demokratikus nőmozgalom megszervezésében. Megromlott egészsége és csaknem teljes vaksága nem tette lehetővé számára az aktívabb közéleti szerepvállalást, ám elvtársai segítségével folytatta előadói és irodalmi munkásságát. A hatvanas években két kötetben publikálta memoárjait.

Kende János

GROSZMANN MIKSA

Budapest, 1872 – Budapest, 1913. július 19.

1893-ban tűnt fel a fővárosi nyomdák világában Miksa, az Európa több országát (Németország, Belgium, Hollandia, Dánia) bejárt nyomdászsegéd. Jól kiismerte magát a munkaviszonyok bonyolultságában, vitatkozó, temperamentumos alkat volt. Nem véletlen, hogy főnökeivel gyakran támadt konfliktusa, s munkahelyeit is sűrűn váltogatta. Részt vett a fővárosi nyomdászok 1895–1896-os bérmozgalmának szervezésében. Járt a különböző nyomdákat, s egyben a szakegyletek ügyének is megnyerte munkástársait. A sikeres bérmozgalom növelte népszerűségét, 1902-től a nyomdász szakegylet elnöke volt.

Határozott agitátori képessége, logikus és meggyőző érvelése, szervezői adottságai, tárgyalókészsége feltűnt a válságos helyzetben lévő pártvezetőségnek. 1896 elejétől már Pfeifer Sándorral együtt szerepelt a nyilvánosság előtt, s hamarosan a rendszeressé vált népgyűlések egyik kedvelt szónoka. A szervezett munkások aranyhajójá Máxinak becézték.

Igazi agitátor volt, aki meggyőzni, megnyerni akarta a kevésbé tájékozottakat, magyarul, németül, szuggesztív erővel. A hatóságokkal szemben nem ismert félelmet, bátor volt, de nem meggondolatlan. Emlékeztet kijelentést tett az 1902. november 30-i

népgyűlésen, amely a civillista (a király fizetése) tervezett emelése ellen tiltakozott: „Tessék Ferenc Józsefnek, ha nem elég a fizetése, jobban fizetett kondíciót keresni! Tessék Ferenc Józsefnek az orosz cárral, a német császárral és a többi urakkal összeállni, és sztrájkoljanak. Meg vagyok győződve, hogy ez olyan sztrájk lesz, amely nem von maga után üzembeszüntetést.” Ezért a beszédért tíz hónapot ült a Váci fogházban 1905-ben. A Bánffy-kormány idején, amikor róla is, akár a közveszélyes bűnözőkről, fényképet köröztettek a *Népszavában* arra szólított fel aláírásával ellátott cikkében, hogy folytassák a mozgalom javára a gyűjtéseket, és ne törődjenek a hatóságok tilalmaival (ezért is lecsukták).

Az MSZDP 1896. májusi kongresszusán, amikor a különböző frakciók és lapszerkesztőségek ismét egyesültek, Groszmann is tagja lett a pártvezetőségnek. E minőségében keményen fellépett a Mezőfi és társai ellen, főleg egységbontó törekvéseikkel szemben. Ez ügyben gyakran tárgyalt az osztrák párt vezetőivel. 1900–1904 között több nemzetközi tanácskozáson vett részt. 1904-től hirdette a Tisza-ellenes politikai erők összefogását. Szinte mindvégig híve volt a Függetlenségi Párttal való együttműködésnek. 1904 őszén több népgyűlésen együtt szerepelt Kossuth Ferencsel, Apponyi Alberttel, de az új útra lépett Bánffy Dezsővel is. 1905 tavaszától a Váci fogházban töltötte büntetését. Váratlanul érte a Kristóffy belügyminiszterrel folytatott egyezkedés, a „darabontpolitika”. A váci fogházból Garamihoz írt levelében (korábban kiváló baráti viszony volt kettőjük kö-

zött) élesen tiltakozott a taktikai váltás ellen. Nem bízott a kormányzat reformígéreteinek őszinteségében, azt csak manővernek tekintette, amelynek fő célja a dinasztia megingott helyzetének megerősítése. Felfogásával azonban egyedül maradt a pártvezetőségben.

A „darabontpolitika” sikertelensége Groszmann pozícióit főleg a fővárosi bizalmiak körében javította. Ekkor majd egy évig ő szerkesztette a *Népszavát*. Éles vitát kezdeményezett a pártalkalmazottak pártvezetőségi tagsága ellen. Az 1907-es áprilisi kongresszus éjszakába nyúló előértekezletén, Garamival szemben elérte, hogy az ismert pártvezetők (ő maga is) kimaradtak a vezetésből, s helyükbe egy évre szakszervezeti vezetők kerültek. (Nem kevés bizonytalanság és következtetlenség támadt ebből.)

1907 decemberétől a pártvezetőség egyetértésével az Országos Munkás Betegsegélyző és Balesetbiztosítási Pénztár aligazgatója lett, s mint ilyen, a pártvezetőség munkájában közvetlenül nem vehetett részt. A pénztárnál nagyszerűen érvényesült már korábban is megnyilvánuló szociálpolitikai felkészültsége. Ő irányította a betegsegélyző osztályt. Munkáskórházak, szanatóriumok, fürdők, rehabilitációs intézmények felállítását szorgalmazta. Sokat dolgozott a munkásbiztosítási törvény tökéletesítésén. Nemcsak lelkiismeretes köztisztviselő volt, hanem a korszerű magyar szociálpolitika egyik jeles előharcosa is. Váratlanul hunyt el.

Varga Lajos

GYÖRKI IMRE

Kürtöspusztá, 1886 – Budapest, 1958. április 25.

Györki Imre egyike volt azon nagyon kevés értelmiséginek, aki egész életpályáját a munkásmozgalomban töltötte. A budapesti egyetemen avatták az állam- és jogtudományok doktorává. Rövid ügyvédkedés után, szociális kérdések iránti érdeklődésétől ösztönözve, a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár alkalmazásába lépett: előbb mint tisztviselő, majd hamarosan aligazgatóvá lépett elő. Megalakította és titkárként vezette a Munkásbiztosítási Alkalmazottak Szakszervezetét és főszerkesztőként jegyezte a *Munkásbiztosítás* című lapot.

1919-ben az ellenforradalmi kormányzat megszüntette a társadalombiztosítási önkormányzatot, és Györkit elbocsátották. A társadalombiztosítás kötelékéből való kényszerű távozása számára „áldás volt álaruhában”. A következő esztendőben kiderült, hogy képességei és felkészültsége alkalmassá teszik őt arra, hogy jóval szélesebb területen, az országos politikában tevékenykedjék. A közel másfél évtizedes előiskola persze nem volt haszontalan, hiszen akkor vált elsőrangú szakértővé a szociálpolitikában és a mozgalomban. Megismert számos kiemelkedő szociáldemokrata vezetőt, s ők is számon tartották a szociáldemokrata meggyőződésű fiatal jogászt. Györki 1920-tól a bányász- és a vasasszakszervezet jogi tanácsadójaként dolgozott. Különösen jól elsajátította a büntető törvénykönyv politikai jellegű paragrafusainak igazságszolgáltatási alkalmazását.

Az 1922-es választásokon az MSZDP Györkit is képviselőnek jelölte, hiszen a létrejövő frakcióban szükség volt jogi végzettségű szakértőre. Be is került a nemzetgyűlés, majd az országgyűlés képviselőházába, s a debreceni választókerületben olyan népszerűsége és tekintélyre tett szert, hogy

biztos mandátuma volt a zsidótörvényekig. A parlament üléstermében igen jó hasznát vette a bírósági tárgyalásokon szerzett vitarutinjának.

Méltó volt mind pártjának, mind választóinak bizalmára. Több ízben nagyon keményen és határozottan felszólalt a szabadságjogok védelmében. Nevezetesen a kormányzat manipulációit leleplező megnyilatkozásai a kiviteli engedélyek körüli panamak kérdésében és a frankhamisítás ügyében; ismételten firtatta a felelősséget Somoogyi Béla és Bacsó Béla erőszakos haláláért. 1935 és 1939 között a pártvezetőség tagja lett. Figyelmét mindenekelőtt a nyilasok elleni harc kötötte le.

Györki 17 éves parlamenti működése javára vált pártjának, sőt az egész magyar progressziónak. Figyelmet keltett határozott hangú, tárgy- és szakszerű felszólalásaival. Jól állta a kormánypárt és a szélsőjobb oldali ellenzék dühödt haragját, nem vesztette el a fonalat, nem tudták zavarba hozni; szólás-szabadságát, képviselői jogait mindenki, még a miniszterelnökkel szemben is megvédte.

A parlamenten kívül egyik kezdeményezője és irányítója a szocialista jogászok mozgalmának. 1937-ben az ÁFOSZ ügyvezető elnökévé választották. A zsidótörvények bevezetése után levelet írt az 1939. januári pártkongresszushoz, s tisztségét a párt rendelkezésére bocsátotta.

1944. március 19. után a Gestapo Györkit is letartóztatta, és Mauthausenba deportálták. A koncentrációs táborból 1945. május 30-án érkezett Budapestre, Peyer Károllyal együtt. Hazatérése után átélte a későn jövők, a kimaradtak balsorsát. Nem is szólva arról, hogy tekintélye 1939 után némileg megkopott, hírneve elszürkült. Parlamenti csatái a háború szörnyűségeihez képest re-

likviává váltak, és az Eskütt-ügy, a frankhamisítás, de még a Somogyi-Bacsógyilkosság is elhalványult a közemlékezetben. Így módon nem jutott neki korábbi pozíciójához méltó feladat. Ebben a helyzetben úgy vélte, hogy csak Peyér Károlyra számíthat, hiszen az új szociáldemokrata hierarchia hangadó személyiségeivel szinte semmi kapcsolata nem volt.

1945 után rövid ideig az Országos Társadalombiztosítási Intézet vezérigazgatója,

a pártvezetőség tagja, de a nemzetgyűlésben nem kapott helyet. Az 1947-es választások előtt kilépett a Szociáldemokrata Pártból, és Peyert követve a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott. A koncepciók ügyek hulláma őt is elsodorta. 1950-ben koholt vádak alapján börtönbe került, és csak hároméves rabság után, súlyos betegen szabadult.

Sipos Péter

HALÁSZ ALFRÉD

Bécs, 1889 – Budapest, 1955. október 21.

Apja Bécsben dolgozott órásségédként, és családjával 1891-ben tért vissza Magyarországra. Alfréd a négy polgári elvégzése után szedőnek tanult, 1907-ben lett szakmunkás. A Hornyánszky, majd a Glóbusz Nyomdában dolgozott. Belépett a szakszervezetbe, s hamarosan bizalminak, majd 1911-ben vezetőségi tagnak választották.

Végigharcolta a háborút, 1915 és 1918 között őrmester. 1919-ben mint a Hornyánszky Nyomda szedője jelentkezett a Vörös Hadseregbe.

1932-ben megválasztották a nyomdászszakszervezet elnökének. Szakszervezeti tisztségviselőként kiemelten foglalkozott a segélyezéssel. Elnöksége alatt, az ő kezdeményezésére hozták létre azt a kibővített szakszervezeti oktatásügyi bizottságot, mely 1932 őszétől egységes programmal tevékenykedett. Minden hét péntekjén és vasárnap délelőtti előadásokat tartottak, tanulmányi kirándulásokat szerveztek. Az oktatási bizottság gondoskodott német és angol nyelvtanfolyamok s különböző témájú szemináriumok tartásáról is. Halász Alfréd nevéhez fűződik a Nyomdász Archivum megalapítása. 1933. szeptember 28-i ülésén a Segélyező Egyesület választmányára elhatározta, hogy „az Egyesületre, a Szer-

vezetre, valamint a nyomdászatra vonatkozó mindennemű történelmi értékű dokumentumot összegyűjt, és ezeket megőrzi”. Az így keletkezett archívum 1937 nyarán szerepelt anyagával a Magyar Nyomdászok Társasága által rendezett műcsarnokbeli kiállításon. (Az archívum napjaikban is létezik.) Szakszervezeti vezetői munkája alapján beválasztották a Nemzetközi Nyomdász Titkárságba. 1933-ban, 1936-ban részt vett a nemzetközi nyomdászkongresszusokon. 1939-ben a koppenhágai kongresszuson a Nemzetközi Nyomdászszervezet alelnökévé választották.

Szakszervezeti, szakmai munkájához kapcsolódott az MSZDP-ben végzett tevékenysége is. 1905-ben lett a párt tagja, 1907-ben az óbudai pártszervezet titkára. A két világháború között a terézvárosi pártszervezetben tevékenykedett, ahol különböző tisztségeket töltött be: 1922 és 1935 között vb-tag, majd 1942-től elnök. Mérsékelt ellenzékinak számított, a Világosság-csoporthoz közelítő nézeteket vallott.

1925-től 1941-ig a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságban tevékenykedett; a szociáldemokrata frakcióban Terézvárost képviselte. Utóbb 1945-től 1948-ig nemzetgyűlési képviselő.

A nyilas uralom alatt bujkálni kényszerült. Az élet normalizálódásával a nyomdászok új intézőbizottságot választottak, amelyben helyet kapott Halász Alfréd is. 1947-ben tagja lett a Magyar Könyvnyomdai Munkások Szabad Szakszervezete Országos Bizottságának.

Halász 1947-ben, a Nyomdász Internacionálé berni kongresszusán a segélyegyesületet képviselte. A kongresszuson beszámolt a magyar nyomdásszervezet munkájáról, elmondta, hogy a szakszervezet tevékenységét akadályozzák a két munkáspárt súrlódásai, és reményét fejezte ki, hogy a pártérdekek fölé helyezett osztályérdekek érvényesülnek: „A magyar nyomdásszervezet nem pártszempont, hanem nyomdászszempont szerint politizál...” Halászt ekkor beválasztották az Internacionálé titkári bizottságába.

Hamarosan kiderült, hogy a szakszervezeti munkában is a politikai szempontok váltak elsődlegessé. 1947-ben a Szovjetunióban is járt, s hazatérése után azt mondta: szociáldemokrataként mentem ki, és szociáldemokrataként jöttem haza. 1948 márciusában többször megfogalmazta azt, hogy

„ki kell küszöbölni a kétpártrendszer által létrejött ellentéteket az üzemekben”. Az április 11-i nyomdászgyűlésen már azon a véleményen volt, hogy a két munkáspártnak egyesülnie kell, és kifejtette, hogy a nyomdaipari szakmák egyesítése nemzetközileg is elfogadott irányelv.

1948. március 10-én a nyomdásszakszervezet főtítkárává választották, s a SZOT ellenőrző bizottságába is bekerült.

Az 1948. decemberi egyesülési kongresszuson megalakult a Nyomda- és Papíripari Dolgozók Szakszervezete, melyben a segélyezőpénztárak ügyvezetője lett. Évekig ellenállt a segélyezési rendszer felszámolásának. Később, amikor már tisztsége teljesen formálissá vált, majd meg is szűnt, még haláláig be-bejárt, az első számú vezetők is fogadták.

Az ötvenes éveket „megúsza” – 1919-es „vöröskatona múltja” miatt. Egyes vélemények szerint ezért tartották „Rákosi kedvenc szociáldemokratájának”. A besúgók jelentései szerint pedig „kiütközik rajta az évtizedes opportunista és szindikalista behatás”.

Lux Judit

HORVÁTH ZOLTÁN

Budapest, 1900 – Budapest, 1968. november 15.

Példátlanul korán, de a rendkívüli háborús viszonyok között, 16 éves korában lett az MSZDP és a Magánalkalmazottak Szakszervezetének tagja, s mint több diáktársa, eljárt a Galilei Körbe is. A forradalmas idők után Bécsbe emigrált, ahol a Világosság-csoporthoz csatlakozott. Az 1920-as évek végén – a korlátozott amnesztia után – tért haza, s könyvkiadói lektorként és műfordítóként helyezkedett el.

Az 1938 és 1941 közötti zaklatott években Párizsban élt. 1942-ben hazatért, s a *Népszava* külső munkatársként alkalmazta.

Ekkoriban Mónus Illés környezetéhez tartozott. Életében 1945-ben kezdődött igazi fordulat. Az újjászerveződő SZDP-ben fontos szerepet játszik Szakasits Árpád oldalán. Formailag ekkor a *Népszava* külpolitikai rovatának vezetője, a nagy értékelő külpolitikai cikkeknek ő a szerzője. Az 1946–1947-ben tartott nemzetközi szociáldemokrata konferenciákon (Clacton, Bournemouth, Zürich) az SZDP képviselője, s többször képviselte a pártot Nagy-Britanniában és Franciaországban. A külpolitikai kapcsolatok mellett 1946-ban a kulcsfontosságú főtítká-

ság irányítója. Az SZDP-ben a baloldali csoportosulás egyik vezéralakja, emiatt sokan támadják. Erről és a korszak eseményeiről tanúskodnak Böhm Vilmosnak küldött terjedelmes levelei, beszámolói. Kordokumentum értékű cikkeket írt a Justus szerkesztette *Szocializmusba* is. 1947-ben elhagyta a főtávkárságot s az SZDP délutáni napilapjának, a *Világosságnak* lett a főszerkesztője.

A sorsdöntő időszakban, az SZDP-re nehezítő nyomás idején, de már korábban is egyike azoknak, akik az SZDP-t képviselik az MKP-val alakított összekötő bizottságokban; elfogadja és keresztülviszi a két munkaspárt „fúzióját”. 1948 tavaszán egyik kezdeményezője a „jobbboldalinak” minősített vezetők kizárásának. Az új MDP-ben a központi vezetőség tagja s a *Népszava* főszerkesztője lesz. De már 1949-ben koholt vádakkal letartóztatják, majd az 1950. évi, baloldali szociáldemokraták ellen zárt tárgyaláson lefolytatott perben elítélik. A börtönből társaival együtt 1956 márciusában szabadul, 1956 nyarán rehabilitálják, s júniusban ismét a *Népszava* főszerkesztője lesz. Megkísérli a lap átalakítását, régi munkatársainak „visszacsalogatását”. 1956 októberében sajátos helyzetbe kerül: ő maga szeszemenően szorgalmazza a demokratizálódást, ugyanakkor október 23-a után őt támadják azok a szociáldemokraták, akik szemére vetik az SZDP-ből való 1948. februári kizárásukat és a fúziót. Így Horváth Zoltán lemond.

Politikai érdeklődése ezután sem csökkent. Munkásságában a történetírás felé fordult, anélkül azonban, hogy hihetetlenül széles politikai, kulturális mozgékonyasága, személyes kapcsolatai megszűntek volna. Történetírói munkásságát olyan jelentős munkák jelzik, mint a két kiadást megért *Magyar századforduló (A második reformnemzedék története, 1896–1914)*, amely akkor úttörő vállalkozás volt, s – a viták ellenére – általános elismerést aratott. Ezt követte a Teleki Lászlóról írt munkája, amelyet szaktörténészek is elismeréssel fogadtak. Történeti, irodalmi tanulmányait külön kötetbe foglalta.

Horváth Zoltánnak azonban ekkor is élhető eleme volt a politika és a kulturális élet, a társaság és a vitatkozás. Szűkebb baráti körén kívül (Justus Pál, Vajda Imre) kapcsolatban volt Lukács Györggyel és még nagyon sokakkal. Egyik fő éltetője volt annak az ún. Gerbaud-körnek, amelynek heti vitaüléseit lehallgatták, de csak Horváth Zoltánt süjtötte ítélet. „Házi őrzetes” lett, nyilvános helyeken nem jelenhetett meg. Ezt a furcsa ítéletet és fogságot halála napjáig nem oldották fel. Közben viszont felelős pártpolitikuskok látogatták. A dolgok groteszk lehetetlenségei közé tartozott, hogy a „házi őrzetes” Horváth válogatott tanulmányai 1968-ban mégis megjelenhettek, s temetésén ismert KB- és PB-tagok is megjelentek.

Jemnitz János

IHRLINGER ANTAL

Sopron, 1842. április 12. – Budapest, 1890. október 30.

Német volt az anyanyelve, „magyarul nem a legklasszikusabban tudott”. Sopronban tanult nyomdásznak, majd szakmai gyakorlatra Bécsbe ment, ahol munkát kapott és megismerkedett a szocialista tanításokkal.

1863-ban önkéntesként csatlakozott a lengyel felkeléshez. Sebesülése és felgyógyulása után Pestre költözött. Tagja lett a nyomdászok egyletének, és 1868-ban egyik alapítója, majd alelnöke az Általános Mun-

kásegyletnek. Ihrlinger kezdetben a jakobinus eszmékkel rokonszenvezett, majd Lassalle híve lett. Munkahelyén, a Magyar Nyomdában állították elő a parlamenti ellenzék lapjait, így közvetlen kapcsolatba került az ellenzéki képviselőkkel, demokratikus gondolkodású újságírókkal, politikusokkal. Így történt, hogy közvetítő lett a munkásmozgalom és a parlamenti ellenzék képviselői között (Táncsics, Irányi, Helfy).

Ő volt az egyik szervezője az 1869. augusztus 22-én tartott fővárosi munkásnaggyűlésnek, ahol ő ismertette az egy évvel korábban, Bécsben elfogadott szociáldemokrata programot, és javaslatára került napirendre és a programba „a munkások kívánalmi elérése tekintetéből párttá alakulni” követelés is. 1869 őszén, az eisenachi kongresszus után, mely azt deklarálta, hogy a német szociáldemokrata párt Európa német nyelvterületének valamennyi szocialistáját soraiba hívja, Ihrlinger tagja lett ennek a pártnak, de soha nem kérte, hogy vegyék föl az I. Internacionáléba. 1871. júniusi letartóztatásáig minden idejét és energiáját az Általános Munkásegylet országos jellegű szervezetté fejlesztésére fordította, s emellett a Párizsi Kommün idején terjesztette a köztársasági propagandát és a Párizsból érkező híreket. A hűtlenségi perben az egyik fő vádlottként állították bíróság elé, de bizonyítékok hiányában őt is felmentették. Állását elveszítette, így 1872-ben Bécsben vállalt munkát.

Néhány hónap múlva hazatért és részt vállalt a szocialista mozgalom újjászervezésében, a szocialista hetilapok (*Munkás Heti Krónika – Arbeiter Wochen-Chronik*) kiadásában, majd szerkesztésében, valamint a pártnyomda irányításában. 1873 őszétől a nyomdászok szaklapja, a *Typographia* szerkesztőbizottságának is tagja lett. Részt vett a rövid életű Magyarországi Munkáspárt megalakításában, melynek elnökévé is választották. A pártfeloszlítás után a vezetőség illegálisan, a pártsajtón keresztül folytatta tevékenységét, melyből Ihrlinger is kivette

a részét. A hetvenes évek közepétől került újra napirendre a legális munkáspárt létrehozása; első lépésként azonban két, egymással rivalizáló párt alakult. Ihrlinger 1878-ban a Frankel irányításával létrejött Nemválasztók Pártja vezetőségi tagja lett, majd az 1880-as pártegyesítő kongresszuson az elnökségben foglalt helyet. A továbbiakban a Magyarországi Általános Munkáspártban tevékenykedett, a szervezőmunkát és a párt-sajtóval kapcsolatos teendőket látta el. A nyolcvanas évek első felében egész Európára a szocialista mozgalom megtorpanása volt jellemző, így a magyar párt vezetői is a mérsékeltebb politika mellett foglaltak állást. Igyekeztek a törvények biztosította lehetőségeken belül működni, és a hangsúlyt inkább a gazdasági követelésekre helyezték. Bár Ihrlinger nem egyedül döntött a követendő politikában, az elkövetett hibákért a kortársak és az utókor is őt kiáltotta ki felelősnek.

A nyolcvanas évek második felében valóban jogosan érték a személyét bíráló megjegyzések, hiszen korábbi elveihez mereven ragaszkodott, nem tudta elfogadni a párt tömegpárttá fejlesztéséhez szükséges új módszereket; mindezekről a munkáspárt legalitását féltette, melyet a legfontosabbnak tartott. A II. Internacionálé alakuló kongresszusára – a pártban betöltött vezető tisztsége folytán és korábbi vitathatatlan érdemeinek elismeréseként – őt delegálta a Magyarországi Általános Munkáspárt. Az 1889. szeptember 15-én tartott pozsonyi értekezleten azonban, ahol a központi kérdés Ihrlinger tevékenységének kemény bírálata volt, sorsa megpecsételődött. Valamennyi funkciójától megfosztották, eltávolították az *Arbeiter Wochen Chronik* éléről, és elvették tőle a pártnyomdát is. Válaszul kilépett a pártból. Haláláig azok közé tartozott, akik az Internacionálé szellemiségét és határozatait lazábban értelmező és kezelő ellenzéki csoport megalakításán fáradoztak.

Kozáry Andrea

JÁSZAI SAMU

Szécsény, 1859 – Budapest, 1927. január 27.

Nyomdászsegédként tíz évet töltött több európai országban, ahol nemcsak szakmai tudását tökéletesítette (szedőmester, korrektor), hanem műveltségét, politikai, gazdasági ismereteit is gazdagíthatta, s közvetlenül megismerhette korának európai munkásmozgalmát. Az 1880-as évek végén, harmincévesen hazatérő, művelt és tájékozott Jászai nagy nyeresége volt a megélénkülő fővárosi munkásmozgalomnak. Gyorsan bekapcsolódott a nyomdászok szakszervelete, majd a Budapesti Munkáskör munkájába. 1888-tól gyakran publikált a *Typographiában*, egy évvel később a *Nép-szava* állandó cikkírója, 1890–1896 között a *Kőfaragó* című szakmai közlöny szerkesztője, mely sokat tett az építőmunkásság szakmai szervezkedésének előmozdításáért.

Tevékenysége szorosan összefonódott a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalkotásával. Gyakran szerepelt a Budapesti Munkáskör felolvasóestjein, összejövetelein. Lelkesen dolgozott az 1889. szeptemberi pozsonyi értekezlet határozatainak végrehajtásán Engelmann-nal, Kürschnerrel együttműködve. Jászai nemcsak felismerte a szociáldemokrata tömegpárt megeremtésének fontosságát, hanem tevékenyen dolgozott is érte. Nem véletlen, hogy egyik fő szervezője volt az 1890. május elsejei nagy demonstrációnak. Az MSZDP 1890. évi első kongresszusán *A szakegyesületi szervezkedés* című napirendi pont előadója volt. Beszédében már akkor síkraszállt az országos egyletek, a majdani szövetségek létrehozásáért. Jászai 1894-ig volt tagja a pártvezetőségnek, majd 1907–1908 között csupán egy évig. Tudta és vallotta, hogy a szakszervezeti mozgalom problémái az MSZDP vezetésének konszolidálásával oldhatók meg, ezért távol tartotta magát a különféle frakcióktól.

Jászai Samu 1898 januárjától az újjáalakult Szaktanács vezető titkára volt élete végéig (1903-tól függetlenített titkár). Neve elválaszthatatlan a nagy szakmai szövetségek létrehozásától, a modern országos szakszervezetek működésétől. Gyakorlati munkáját a hosszú távra szóló célkitűzések határozták meg.

1904 szeptemberétől ő szerkesztette a Szaktanács havonta megjelenő közlönyét, a *Szakszervezeti Értesítőt*. Ebben tárgyyszerűen elemezték a munka- és bérvizsnyokat, a munkásság gazdasági, szociális helyzetét, beszámoltak a bérmozgalmakról, a segélyező pénztárak működéséről, a mozgalom szervezeti életéről, a vidéki szervezetek alakulásáról, az iparfelügyelők tevékenységéről. Elvi és gyakorlati tanácsokat adtak a sztrájkok indításakor. Jászai cikkei és szerkesztési módszere elősegítette a különböző szakmák munkásainak szolidaritását, egymás kölcsönös támogatását. Fontos szerepet vállalt a századelőn a sztrájkszabályzat kidolgozásában, amely kimondta: „A munkás feltétlen joga, hogy társaival egyesülve bérharcok segítségével javítsa munka- és életviszonyait.” Töretlen híve volt a jól előkészített sztrájkok megvalósításának, de fellépett a meggondolatlan bérharcok ellen. A kollektív szerződések rendszerének meghonosítása is hozzájárult ahhoz, hogy mind a kormányzat, mind a munkáltatók szervezete a Szaktanácsot ismerte el a szakszervezetek irányítóközpontjának.

Jászai érzékelte azokat a hátrányokat, amelyek a politikai, illetve a gazdasági, érdekvédelmi feladatokat vállaló szervezetek összefonódásából származtak. Támogatta azokat a törekvéseket, amelyek a párt és a szakszervezetek szétválasztására irányultak. Sokat tett a megyei „szaktanácsokért”, szakszervezeti bizottságok létrehozásáért,

amelyek a különféle szakmákat egymáshoz közelítették. Nagy figyelmet fordított a szakszervezetek kulturális, oktatási munkájának elősegítésére. Támogatta a Társadalomtudományok Szabadiskolájának tevékenységét. Szorgalmazta munkásotthonok felállítását, szakszervezeti könyvtárak létesítését. Több brosúrát írt a szakszervezeti munkáról. 1925-ben jelent meg *A magyar szakszervezetek története* című összefoglaló műve.

Már az első világháború előtti években többször képviselte a magyarországi szakszervezeteket nemzetközi tanácskozásokon. 1911 augusztusában Budapesten tartották meg az európai szakszervezetek titkárainak értekezletét, Jászai elnöklétével. A Jászai vezette Szaktanácsot bízták meg a balkáni országok szakszervezetei munkájának segítésével.

A háború éveiben felismerte a panaszbizottságokban rejlő lehetőségeket, a nők tömeges alkalmazásából származó szakszervezeti feladatokat. Ellenezte a német terjeszkedést szolgáló Közép-Európa-tervet, s mint háborúellenes politikus vett részt az 1917-es stockholmi értekezleten. A Tanácsköztársaság idején a szakszervezeti tagság gyors növekedése Jászait nem lelkesítette. Úgy vélte, hogy a szakszervezethez elsősorban a termelőmunkát végzők csatlakozzanak. Nagy fenntartással, sőt ellenszenvvel szemlélte a munkásmozgalmi múlttal nem rendelkező fiatal értelmiségiek túlbuzgó, sok kárt okozó ténykedését. Kelletlenül tudomásul vette a két párt egyesülését, noha az országot az általa elképzelt szocialista fordulatra éretlennek, a munkásságot felkészületlennek tartotta. Politikai funkciót nem vállalt, feladatát a szakszervezetek pozíciójának megőrzésében, erősítésében látta.

Az MSZDP 1919. augusztusi újjáalakításával egyetértett, elhatárolódott a Tanács-

köztársaságtól, bár retorikájában óvakodott a szélsőséges jelzők használatától. Feladatát a szakszervezetek erősítésében jelölte meg. A kormánnyal kötött 1921. decemberi paktumot – távolléte miatt – nem írta alá, de egyetértett vele, mert biztosította a szakszervezetek működését, hozzátéve, hogy a Szaktanács nem mondhat le a földmunkásságról. Az 1922-es parlamenti választásokon a fővárosi III. kerület szavazói országgyűlési képviselővé választották. A parlamentben a kormányzat munkás- és szociálpolitikáját bírálta. Egyetértett azzal, hogy az MSZDP frakciója együttműködjön a polgári pártokkal, de aktív pártpolitikát sürgetett.

Jászai tevékenyen részt vett a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség munkájában, s a tekintélyes nemzetközi szervezet kilenctagú vezetőségébe is beválasztották. E fórumokat is felhasználta arra, hogy beszámoljon a magyarországi állapotokról. A hágai béke világkongresszuson síkraszállt az igazságtalan békeszerződések felülvizsgálata mellett, követelve mások önrendelkezési jogát. A Népszövetség mellett működő Nemzetközi Munkaügyi Hivatal magyarországi képviselője, s e minőségében is erőlyesen tiltakozott a szakszervezeti jogok szovjet-országi megcsorbítása ellen.

Jászai kemény és határozott ellenfele volt a Bethlen István vezette kormányzati rendszernek. Gyakran vonta felelősségre a miniszterelnököt a nyolcórás munkanap, a munkanélküli-segély és más szociális törvények elmaradása miatt. Erélyesen szót emelt a felsőház visszaállításá ellen.

Jászai Samu a hazai és a nemzetközi szakszervezeti mozgalom nagy harcosa. Temetése idején az üzemekben öt percre megálltak a gépek.

Varga Lajos

JEMNITZ SÁNDOR

Budapest, 1890. augusztus 9. – Balatonföldvár, 1963. augusztus 8.

Gimnáziumi tanulmányait Budapesten végezte, s ezzel egyidejűleg a Zeneakadémián zeneszerzés szakon is oklevelet szerzett. Zenei tanulmányait Lipcsében folytatta, ahol zeneszerzést Max Regelnél, karmesterséget Arthur Nikitschtől tanult. Bécsben és Berlinben Schönberg tanítványa is volt, akihez mély barátság fűzte. 1914 előtt korrepetitorként Czernowitzban, majd Schweningenben és Brémában tevékenkedett, s már az első világháború éveiben cikkeket írt zenei szaklapokba.

Kései önéletrajzában írta: „Berlinben ismerkedtem meg a szocializmus tanaival.” 1919-ben kisebb szerepet játszott a zenei életben, az eredményekkel elégedetlen volt. Az 1920-as évek elején különféle lapokba írt, majd 1924. május elsejétől a *Népszava* munkatársa lett. Erről ezt írta naplójában: „A mai naptól a szociáldemokrata napilapnál teljes foglalkoztatású vagyok. Mindjárt meg is írtam beszámolómat a Thaisz főpróbájáról.”

A lapnál kezdetben értetlenségbe ütközött, részben Wagner-kritikái, részben pedig ama törekvése miatt, hogy a modern zenét közvetítse Magyarországra és a *Népszava* olvasóihoz. Pár héttel munkába állása után még úgy vélekedett, hogy „itt sem fogok megöregedni” – ám a valóságban 1948-ig, sőt hihetetlenül romló viszonyok között 1950-ig megmaradt a lap szerkesztőségében.

A zenei kritikák írásán túl szinte azonnal baráti kapcsolatot teremtett Bartók Bélával és Weiner Leóval, közvetített Bartók és a munkásdalárdák között. Ő maga a Magyarországi Munkásdalogyletek Szövetségében vezető szerepet játszott, úgy is, mint fellépéseik kritikus, elméleti elemzője és úgy is, mint tanácsadó.

Az 1928-ban megjelent híres *Társadalmi Lexikon* szerkesztőségének tagja, s nyilván

a zenei szócikkek többségének szerzője. Ugyanakkor több német zenei lapban jelennek meg cikkei, zeneműveit pedig az 1920–1930-as években Bécsben, Prágában Németországban mutatják be. Ekkoriban alakul ki életre szóló barátsága Tóth Aladárral, Fischer Annie-val, Szabolcsi Bencével.

A *Népszavánál* sok szociáldemokrata vezetővel ismerkedhetett meg. Közülük is mindenkinél többre tartotta Mónus Illést, akinek széles látókörét, tudását, munkastílusát is dicsérte, s akinek halálát, kései naplótöprengése szerint, a Szociáldemokrata Pártra nézve végzetesnek tartotta.

1938, illetve 1944 után őt is meghurcolták. 1945-ben a felszabadulás Budapesten éri. Azonnal jelentkezik a *Népszavánál*, s a befolyása még nagyobb lesz. A Munkás Kultúrszövetség elnökévé választják, több testületnek tagja, számos nemzetközi kötelezettsége, megbízatása van.

1947/48-ban növekvő aggodalommal néz a két munkáspárt „egyesülése” elé, s nem indokolatlanul: 1948 nyaratól helyzete megváltozik. „Megtört szoci” lesz. Mindenesetre olyan szaktekintély, aki 1949-ben, a budapesti VIT alkalmával, zsűrielnök. Szovjet zenészekkel, David Ojsztrahhal és Lev Oborinnal alakított ki kapcsolatot és létesített barátságot, de cikkeit már nem közölték. 1949. szeptember 25-én ezt írta: „A mai napi eseményekhez alig van hozzáfűznivalóm. Egyszerűen avatatlanak, ezoterikusnak érzem magam velük szemben. A Rajk-ügyben egyszerűen érthetetlennek tartom, hogy valaki 18 évig üzhessen kémkedést...”

Az 1949. év tehát az ő számára is mozgalmas, teli dörgedelmes főszerkesztői figyelmeltetésekkel. Azután 25 évi, megbecsülés övezte szerkesztői, szerzői munka után a *Népszavánál* 1950-ben felmondanak neki. Éveken át az menti meg az éhhaláltól,

hogy zenei középiskolában tanít, órákat ad, korrepetál. Közben persze folytatja zeneszerzői alkotómunkáját.

1953, majd 1956 tavasza számára is új helyzetet teremtett. 1956 augusztusában ismét Horváth Zoltán a *Népszava* főszerkesztője, s azonnal visszahívta őt a laphoz. Jemnitz 1956. augusztus 15-i naplófeljegyzése a felkérésről: „Nehéz helyzet, semmi kedvem nincs kiállni, hadakozni, fél karral, mert az egyik mindig le lesz... s végül úgy ki fognak dobni, mint hat éve (pontosan). Mindenesetre kértem egyheti gondolkodási időt. Este és éjjel Kassák Lajosnál voltam. Végre megint néhány kedvemre való órát sikerült ott eltölteni.”

A *Népszavához* végül nem tért vissza. Ám új terület nyílt meg előtte: sajtó alá ren-

dezte Beethoven levelezését, népszerű életrajzi könyvet írt Mozartól, Chopinről, Offenbachról, Mendelssohnról, és hosszabb-rövidebb tanulmányokat zenei lapokba. S egész idő alatt zajlottak a viták a Zeneművészek Szövetségében, a Bartók Archivumban, szintén át- és átszövődve a politikával, ha „a távoli” zenei életben is. Mindenesetre Jemnitzet szemlélete és tevékenysége, akárcsak 1945 előtt, később is szembeállította mind a konzervatív és a nacionalista áramlatokkal, mind a sztálinizmussal, és mindezért „fizetnie” kellett. Életét néhány kivételes emberrel kötött életre szóló barátsága könnyítette meg.

Jemnitz János

JORDÁKY LAJOS

Kolozsvár, 1913. szeptember 6. – Kolozsvár, 1974. november 29.

Újságíró, szociológus, történész, színház-történész, irodalmár, kritikus, akinek életét és munkásságát mindvégig kettős – az erdélyi magyarság és a munkásmozgalom iránti – elkötelezettsége határozta meg. Pályájára nagy hatással volt nyomdászmaster édesapja, aki az erdélyi szakszervezeti és szociáldemokrata mozgalom egyik elismert vezetője volt, s akit élete végéig nagyon szeretett és tisztelt.

Iskoláit Kolozsvárott a Református Kollégiumban, majd a Felsőkereskedelmi Iskola magyar tagozatán végezte. 1932 és 1941 között tisztviselőként dolgozott a kolozsvári vízműveknél.

1931-ben kapcsolódott be a Szocialista Ifjúság munkásságába. 1932 őszétől az SZDP kolozsvári szervezetének tagja, 1934-ben beválasztották az SZDP kolozsvári szervezetének vezetőségébe is. 1933 szeptemberében a Szocialista Ifjúsági Szövetség bukaresti kongresszusán első

között állt ki a munkásegységfront létrehozásáért. 1935 tavaszán kidolgozta a *Kolozsvári baloldali szociáldemokrata ellenzék programja* című dokumentumot, melynek alapfelfogása a munkáspártok összefogása alapfeltétele a fasizmus visszaszorításának. Részt vett az 1937 októberében Marosvásárhelyen tartott Vásárhelyi Találkozón, amely az első világháború után felnőtt erdélyi magyar ifjúság demokratikus képviselőinek találkozója volt.

Első írása 1932-ben jelent meg a kolozsvári *Munkás Újság* karácsonyi számában. Publicisztikai munkássága az évtized második felében jelentőssé vált. Írásait ekkor már rendszeresen közölte a *Független Újság*, a *Brassói Lapok* és a szociáldemokrata *Előre*. A *Korunkban* jelentek meg szociográfiái, valamint a nyugat-európai nemzeti kisebbségekkel foglalkozó írásai. 1938-ban az *Előre Szellemi élet* című irodalmi rovatának szerkesztője, a *Magánalkalmazottak* című

szakszervezeti lap szerkesztőbizottsági tagja. Még ugyanebben az évben többek között Balogh Edgárral és Kovács Katona Jenővel együtt alapította meg az Erdélyi Enciklopédia könyvkiadót és a munkásság legális művelődési szervezetét, a Munkás Athenaeumot.

Spanyolország című társadalompolitikai tárgyú kötetét is a Munkás Athenaeum adta ki 1939-ben. A kolozsvári királyi törvényszék elkobozta a könyvet, és megsemmisítésre ítélte az állam és a társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás címén. A hatóságot már az a bevezető mondat is felizgatta, amely a könyv célját taglalta: „Útmutató akar lenni a szabadságukat, nemzeti függetlenségüket és szociális vívmányaikat féltő dolgozó rétegek számára.”

1940 és 1944 között elsősorban a budapesti antifasiszta sajtó – a *Kelet Népe*, a *Magyar Nemzet* és a *Népszava* hasábjain publikált a szocializmus elméleti kérdéseiről szóló írásokat, valamint irodalom- és színházi kritikákat. Kitűnő írásokkal segítette a népfrontot, egyik szerzője a *Népszava* 1940-es, 1941-es karácsonyi számának is. 1943-ban Balogh Edgárral, Jékely Zoltánnal, Nagy Istvánnal és más antifasiszta írókkal szerkesztője *A 48-as Erdély* című emlékkönyvnek. A kiadvány, amelyet Józsa Béla kezdeményezett, Erdély népeit a fasiszmus elleni összefogásra akarta mozgósítani. Korabeli írásait a demokratikus transzszilvanizmus szellemisége jellemezte.

Jordákyt többször bebörtönözték, 1943-ban internálták, ennek ellenére a második világháború idején sikerült elvégeznie a kolozsvári egyetem közgazdasági szakát, s elnyerte a közgazdasági és a társadalomtudományok doktora címet is. 1943 végétől tagja az illegális Békepárt észak-erdélyi vezetőségének, és részt vett a Kolozsvár felszabadítását előkészítő ellenállási mozgalomban is.

Kolozsvár felszabadulásának másnapján, 1944. október 12-én a két munkáspárt közös

javaslatára a Szakszervezetek Tanácsának főtítkárává választották. 1945. február 22-től a Román Kommunista Párt kolozsvári szervezetének titkára. 1945 júliusától a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem jogi és közgazdaság-tudományi kara társadalompolitikai tanszékének tanára, s ezzel egyidejűleg a Városi Földgáz Vállalat igazgatója.

A politikai és a gazdasági életben vállalt funkciói ellenére képes volt időt szakítani az erdélyi szellemi-tudományos élet szervezésére és abban aktív szerep vállalására is. Bámulatos volt munkabírása, és kimeríthetetlen az érdeklődési köre. Kedvenc témája mindvégig 1848/49 volt. A forradalom és szabadságharc emlékeinek összegyűjtésére hagyománygyűjtési tervet készített, melyhez megnyerte az Erdélyi Tudományos Intézet támogatását is. Több írása is megjelent a témában, de kéziratos hagyatékának gyűjteménye is arról tanúskodik, hogy élete végéig foglalkoztatta a forradalom és szabadságharc története, elsősorban a korszak nemzetiségi problémái.

1946-ban készült el *Az erdélyi társadalom szerkezete* című tanulmánya, amely évtizedes kutatásainak eredményeit összegezte. A tanulmány a magyar és a román statisztikai hivatal kiadványainak adataira támaszkodva elemzi az erdélyi társadalom szerkezetét a nemzetiségi (nemzeti, anyanyelvi és vallási) és a társadalmi osztálytagozódás szempontjából.

1948 októberében Jordákyt kinevezték a kolozsvári Állami Magyar Színház irodalmi titkárává. Itt dolgozott 1952 augusztusáig. Titkári tevékenysége mellett dramaturg, időnként rendező, egyszerűen „a színház mindenese” volt. Színháztörténeti és elméleti munkássága mellett *Színházi Műhely* néven lapot is szerkesztett. Életének utolsó éveiben sem lett hűtlen a színházhoz és a filmhez, több színháztörténeti könyve, dokumentumkötete és cikke jelent meg.

1952 augusztusában koholt vádak alapján tanártársaival és barátaival – Balogh Ed-